

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים

**ע"א 11081/02
וערעור שכנגד**

- בפני :
כבוד הנשיאה ד' ביניש
כבוד המשנה לנשיאה א' ריבלין
כבוד השופטת א' פרוקצ'יה
כבוד השופט א' א' לוי
כבוד השופט א' גרוניס
כבוד השופטת מ' נאור
כבוד השופטת ע' ארבל
- המערערות :
1. דולב חברה לביטוח בע"מ
2. אבנר איגוד לביטוח נפגעי רכב בע"מ

נגד

- המשיבים 1-4 והמערערים
שכנגד :
1. סיגלית קדוש
2. חלי קדוש
3. ליטל קדוש
4. עזבון המנוח שמעון קדוש ז"ל
- המשיבים 5-6 :
5. קרנית-קרן לפיצוי נפגעי תאונות דרכים
6. שלומי ממן

ערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי בחיפה
מיום 14.10.02 בת"א 433/95 שניתן על-ידי כבוד
השופט י' כהן

- בשם המערערות :
עו"ד דוד אדלר
- בשם המשיבים 1-4
והמערערים שכנגד :
עו"ד קין מירון
- בשם המשיבה 5 :
עו"ד עמליה ליאור ; עו"ד ליפא ליאור
- בשם המשיב 6 :
עו"ד רונית לוי ; עו"ד מרים זפט

פסק - דין

השופטת א' פרוקצ'יה:

השאלה

1. חברת ביטוח (להלן - "המבטחת") מוציאה פוליסת ביטוח חובה לבעל רכב (להלן - "המבוטח"). במסגרת הפוליסה, מוגדרים בני האדם הרשאים לנהוג ברכב, ואלה כוללים במקרה זה את בעל הפוליסה, בני אדם ששמותיהם נקובים בתעודת הביטוח או בפוליסה, וכן כל אדם הנוהג לפי פקודת בעל הפוליסה או ברשותו. הפוליסה כוללת גם רשימה של הגבלות לגבי שימושים ברכב, וזאת על דרך הבאת רשימה מפורטת של שימושים מותרים, תוך ציון כי הכיסוי הביטוחי חל אך ורק עליהם. בין השימושים המותרים נכלל שימוש למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה. בעל הפוליסה מעמיד את רכבו לרשות אחר באורח אקראי (להלן - "המורשה"), העושה בו שימוש למטרות עסקו שלו. מתרחשת תאונת דרכים, והמורשה מקפח את חיינו. שאיריו של המנוח ועזבונו תובעים את המבטחת בתביעת תלויים ובתביעה עצמאית. האם תעודת הביטוח מכסה את השימוש שעשה המורשה ברכב עובר לתאונה שאירעה? מהי משמעותה המשפטית של התנייה בפוליסה הקובעת כי הכיסוי הביטוחי יחול על שימוש ברכב למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה בהקשר לתביעת שאיריו של המורשה, אשר השתמש ברכב לצרכי עסקו שלו?

רקעעובדות

2. תעודת ביטוח החובה בענייננו הוצאה על-ידי המערערות דולב, חברה לביטוח בע"מ ואבנר, איגוד לביטוח נפגעי רכב בע"מ (להלן - "המבטחות" או "חב' דולב" ו"חב' 'אבנר"), לכיסוי ביטוח החובה של המשיב 6, שלומי ממן (להלן - "המבוטח" או "ממן"). המנוח שמעון קדוש ז"ל נהרג בתאונת דרכים שארעה ב-11.1.95. בעת מותו, נהג המנוח ברכבו של ממן ברשותו. עובר למותו, היה המנוח עוסק עצמאי וניהל עסק לאספקת מזון מוכן. משנאלץ למסור את רכבו שלו לטיפול המוסך לאור תקלה שארעה בו, ביקש המנוח מאחיינו, הוא המבוטח ממן, כי ישאיל לו את מכוניתו שלו למשך יום-יומיים, והלה נעתר לו. המשיבים 1 עד 4 הם אלמנתו, שתי בנותיו ועזבונו של המנוח, והם תבעו את המבטחות בתביעת תלויים ובתביעה עצמאית לפיצויים בגין תאונת הדרכים. המבטחות טענו כי בעת התאונה המנוח לא היה מבוטח בביטוח חובה, ולפיכך צורפה להליך גם משיבה 5, קרנית - קרן לפיצוי נפגעי תאונות דרכים, כנתבעת

נוספת (להלן - "קרנית"). קרנית צרפה מצידה בהודעת צד ג' את ממך, בתורת בעל המכונית בה נהג המנוח בעת התאונה. היקפו של הכיסוי הביטוחי במסגרת ביטוח החובה הקיים בעניינו של ממך הוא שעומד כסלע מחלוקת בהליך זה.

המחלוקת

3. המחלוקת בין הצדדים התמקדה בשני מישורים - עובדתי ומשפטי. במישור העובדתי, נחלקו הצדדים בשאלה מה היה אופי השימוש ברכב בידי המנוח עובר לתאונה. המבטחות טענו כי בעת אירוע התאונה היה המנוח בנסיעה לצורכי עסק, לאחר שסיפק מזון למפעל מסוים באזור התעשייה בפתח-תקווה. כנגד זה, טענו בעלי הדין האחרים כי אין הוכחה מה המטרה שלשמה השתמש המנוח ברכב עובר לתאונה, וכי הראיות שהביאו המבטחות לענין זה אינן קבילות, ולחלופין, אינן מספקות את הדרישה ההוכחתית לצורך הענין.

במישור המשפטי טענו המבטחות כי, בהנחה שהמנוח עשה שימוש ברכב לצרכי עסק עובר לתאונת הדרכים, הביטוח לא כיסה תאונה זו, שכן הוא חרג מהשימושים המותרים שהותרו על-פי תעודת הביטוח. עיקרה של הטענה הוא כי הכיסוי הביטוחי מוגבל לשימושים המותרים בפוליסה בלבד. כאשר מדובר בשימוש ברכב למטרת עסק או מקצוע, הביטוח מכסה שימוש "למטרות עסק או מקצוע של בעל הפוליסה" בלבד. מכאן, על-פי הטענה, כי שימוש ברכב לצורכי עסק או מקצוע של אחר, שאינו בעל הפוליסה, הגם שהוא מורשה לנהוג בו, אינו מכוסה על-ידי הביטוח. מאחר שהמנוח השתמש ברכב למטרות עסק שלו עובר לתאונה, אין האירוע נכנס בגדר הכיסוי הביטוחי של בעל הרכב, ולכן המבטחות אינן נושאות באחריות לפצות את שאיריו ועזבונו של המנוח. בעלי הדין האחרים העלו טענות שונות במישור המשפטי כנגד הפרשנות שניתנה על-ידי המבטחות לתעודת הביטוח, ובכלל זה הטענה כי אם הפרשנות האמורה נכונה, כי אז דין ההגבלה האמורה בפוליסת הביטוח להתבטל מחמת תקנת הציבור, בשל התוצאות הקשות הנובעות ממנה, שהציבור אינו יכול לעמוד בהן.

פסק-הדין של בית המשפט המחוזי

4. בית המשפט המחוזי בחיפה (כב' השופט יצחק כהן) קבע בפסק דינו את הקביעות הבאות: אשר להיבט העובדתי, הוכח ברמת ההסתברות הנדרשת, כי המנוח עשה שימוש ברכב המבוטח למטרות עסק שלו עובר לתאונה שארעה. הוא התבסס

בכך על הודעתו של ממן במשטרה, על מכתב שכתבה האלמנה למוסד לביטוח לאומי, ועל עדותה במשפט.

אשר להיבט המשפטי, מצא בית המשפט כי יש לקבל את עמדת התובעים, ולדחות את טיעונן של המבטחות. הוא קבע, כי אף שעל-פי הלשון הכתובה של הפוליסה אין היא מכסה את השימוש שעשה המנוח כמורשה בנהיגה במכונית לצורכי עסקו שלו עובר לתאונה, תוצאה זו נוגדת את תקנת הציבור, ולפיכך היא בטלה. לגישת בית המשפט, בעת הזו, הנהיגה ברכב פרטי הינה נפוצה ושכיחה, והוא הדין בנהיגה ברכבו של הזולת; לאור זאת, פרשנות המבטחות לפיה הכיסוי הביטוחי לגבי שימוש ברכב למטרת עסק או מקצוע מוגבל לבעל הפוליסה בלבד, ולא לנהג מורשה לצורכי עסקו שלו, אינה יכולה לעמוד, שכן היא עלולה לגרום לתקלה לציבור, ולמכשלה לגורמי אכיפת החוק; במצב זה, על המשטרה יהיה לחקור האם הנהוג ברכב הוא בעל הפוליסה, ואם לאו - מה משלח ידו ומה מטרת נסיעתו, וזאת כדי לברר האם נסיעתו מבוטחת בביטוח חובה, אם לאו. מאחר שבהיעדר ביטוח חובה למורשה במצב כזה, קרנית היא הנושאת בפיצוי, יש לה זכות חזרה אל בעל הפוליסה. הסדר כזה עלול לפגוע בדרך לא ראויה בבעל הפוליסה, המשאיל בתום לב את רכבו לאדם מורשה לשם שימוש פרטי, ואילו המורשה עושה בו שימוש לצרכי עסקו. מוסיף בית המשפט וקובע, כי אין הצדקה עניינית להגביל את הכיסוי הביטוחי לנסיעה עסקית או מקצועית של בעל הפוליסה בלבד, להבדיל מהמורשה, שכן אין בשימוש ברכב לצורך עסקו או מקצועו משום הגברת הסיכון הביטוחי מבחינת חברת הביטוח. מכל מקום, הציבור אינו ער לדקויות הניסוחיות בפוליסה הנטענות על-ידי המבטחות, ומבחינתו, מדובר בהשמת מכשול בפני עיוור. קבלת טענת המבטחות פירושה כי בהינף קולמוס יימצאו נהגים רבים מבלי משים בלא כיסוי ביטוח חובה לשימושים מסוימים ברכב, והדבר יסכל את אחת התכליות החשובות ביותר של החקיקה בתחום ביטוח החובה. לאור כל אלה, קבע בית המשפט כי התנאי בסעיף 22 בפוליסה, ממנו ניתן להסיק כי שימוש ברכב על-ידי מורשה למטרות עסקו או מקצועו אינו חוסה תחת כנפי הביטוח, הינו בטל מכוח היותו סותר את תקנת הציבור כאמור בסעיף 30 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973 (להלן - חוק החוזים). לפיכך, נקבע כי השימוש ברכב על-ידי המנוח לצורכי עיסוקו עובר לתאונה, מכוסה על-ידי הביטוח של בעל הרכב. לאור קביעה זו, נדחתה התביעה נגד קרנית ונגד ממן, והמבטחות חויבו לפצות את השאירים והעזבון על נזקיהם עקב התאונה.

אשר לשיעור הנזק, בית המשפט קבע כי יש לשלם לשאירים פיצוי כספי, ולדחות את תביעת העזבון. הוא השתית את הערכת הנזק, בראש ובראשונה, על הערכת

היקף הכנסתו של המנוח, אותה העריך על-פי נתוני המוסד לביטוח לאומי, תוך ציפייה לגידול עתידי בהכנסה עם חלוף השנים, ותוך הערכת תקופת עבודתו הצפויה כעצמאי עד גיל 70. לצורך החישוב, הוא לקח בחשבון גם את תרומת אשת המנוח לקופת המשפחה. על יסוד נתונים אלה, חישב את הפסדי התמיכה לשאירים והעמידם על סך 869,848 ש"ח ליום פסק הדין. הוא הוסיף לכך את דמי המצבה, וניכה מהסכום הכולל את קצבאות התלויים ודמי מחייה של בנות המנוח עם הגיען לגיל לימודים בבית ספר תיכון. בית המשפט הפעיל את סעיף 330(ג) לחוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], התשנ"ה-1995, והכיר ב-25% מסכום הפיצוי המגיע לפני נכויים. הסך שנתר לתשלום על-פי חישוב זה עומד על 219,462 ש"ח. תביעת העזבון נבלעה בתביעת היורשים, ולכן היא נדחתה.

הערעור

5. המערערות-המבטחות, מכוונות את ערעורן כנגד קביעות בית המשפט, הן בענין אחריותן והן בענין היקף הפיצוי שנפסק. המשיבים 1 עד 4 הגישו ערעור שכנגד, המתייחס לגובה הפיצוי שנפסק לזכותם. נתייחס ראשית למישור האחריות, ולאחר מכן לשאלת הנזק.

האחריות

טענות המבטחות

6. טענות המבטחות, כי על-פי תעודת ביטוח החובה, הכיסוי הביטוחי הניתן לנהיגה ברכב למטרות עסק, מוגבל לבעל הפוליסה, ואינו מתרחב על-פני שימוש ברכב הנעשה למטרות עסקו של אדם אחר. הגבלה זו של הכיסוי הביטוחי הוכרה לאורך השנים בהלכה הפסוקה של בית המשפט העליון, והיא מוכרת גם בספרות המשפטית בנושא זה (ד' פרידמן, ביטוח רכב מנועי (תשל"ב), סעיפים 103 ו-104). ההגבלה האמורה גם אינה אסורה על-פי החיקוקים הנוגעים לענין. סעיף 15 לפקודת ביטוח רכב מנועי [נוסח חדש], תשל"ל-1970 (להלן - פקודת הביטוח) מפרט שורה של הגבלות על כיסוי ביטוחי שאינן תקפות מבחינה משפטית. אותה רשימה הינה ממצה לענין הגבלות השימוש האסורות, והגבלות אחרות, שאינן כלולות באותה רשימה, מותרות על-פי הדין. מאחר שההגבלה נשוא ענייננו אינה כלולה ברשימה, היא מותרת ותקפה. על-פי סעיף 7(5) לחוק פיצויים לנפגעי תאונות דרכים, תשל"ה-1975 (להלן - חוק הפיצויים), נשללת זכאות לפיצוי ממי שנהג ברכב ללא ביטוח, או שהביטוח לא כיסה את השימוש שעשה ברכב. לאור כל אלה, הדין הכיר בתקפותה של ההגבלה האמורה, ואין לשנותה.

עוד חולקות המבטחות על קביעת בית המשפט קמא, לפיה ההגבלה האמורה בטלה בשל היותה נוגדת את תקנת הציבור. לטענתן, ביטול הוראה חוזית מטעמים של תקנת הציבור שמור למקרים קיצוניים בהם מדובר בפגיעה באושיות החברה, המנוגדת לנורמות חברתיות בסיסיות וראויות. במקרה זה אין הצדקה לפגיעה כה קשה בחופש החוזים ובאוטונומיה של הרצון החופשי, מה גם שהמחוקק עצמו נתן גושפנקה להגבלות מן הסוג המתואר כאן. על-פי פסיקת בית המשפט העליון בענין ע"א 420/83 אשור נ' "מגדל" חברה לביטוח בע"מ, פד"י מד(2) 627, זכאית חברה ביטוח להגביל כיסוי ביטוחי בתנאים המצויים בשליטתו של המבוטח, והגבלות אלה אינן נוגדות את תקנת הציבור. במקרה זה, ההגבלה מצויה בשליטתו של בעל הפוליסה, היא לא הוחרגה בפקודת הביטוח, ולכן יש ליתן לה תוקף משפטי מלא. מוסיפות המבטחות וטוענות כי לקשיים המעשיים עליהם הצביע בית המשפט קמא במצבים בהם בעל הפוליסה נותן למורשה רשות לנהוג ברכב יש תשובות והסברים. מסירת השימוש ברכב לבן משפחה מאפשרת לכלול את אותו בן משפחה כבעל הפוליסה, או לרכוש מלכתחילה ביטוח מלא ולא חלקי, שיכלול גם שימוש עסקי על-ידי אדם אחר, או לדאוג לכך שהמורשה לא ישתמש ברכב לצורך עסקיו הוא. במצב שבו בעל הפוליסה אינו יודע שהמורשה משתמש ברכב לעסקו הוא, יש לראות את השימוש ברכב כאילו הוא אינו שימוש מורשה מלכתחילה.

המבטחות עומדות על כך שביטול תוקף ההגבלה על-פי גישתו של בית משפט קמא מגדיל את הסיכון שהן לקחו על עצמן, וטוענות כי קשיי האכיפה עליהם הצביע אינם טעם טוב לביטולה. ולבסוף, נטען כי השארת ההגבלה על כנה לא תגרור תוצאה קשה לשאיריו של המנוח, שכן בכל מקרה "קרנית" תחוייב בהטבת נזקם על-פי סעיף 7ב לחוק הפיצויים. כללו של דבר, טוענות המבטחות, אין מקום לביטול ההגבלה על הכיסוי הביטוחי, ביחס למורשה הנוהג למטרות עסקו, צעד העלול ליצור מדרון חלקלק שיוביל לביטול תניות נוספות המגבילות את הכיסוי הביטוחי בפוליסות ביטוח, בניגוד להוראות הדין וההלכה הפסוקה הנוהגת.

טענות "קרנית" - המשיבה 5

7. טוענת קרנית, ראשית, כי במישור העובדתי לא היה בסיס מספיק לקביעת ממצא לפיו המנוח השתמש ברכב למטרות עסקו שלו. מסקנה זו של בית המשפט המחוזי התבססה על עדות שמיעה בלבד, ולא היה מקום להסיקה על יסוד ראיות בלתי ישירות שהובאו בענין זה.

אשר למישור המשפטי, טוענת קרנית כי יש לאמץ את קביעות בית המשפט המחוזי, לפיהן תנאי בפוליסה הקובע כי נהיגה של מורשה לצרכי עסקו שלו אינה מכוסה בפוליסת ביטוח החובה הינו תנאי הנוגד את תקנת הציבור, ולפיכך בטל. האדם הסביר היודע כי מותר לו על-פי ביטוח החובה להתיר לאחר להשתמש ברכבו אינו מעלה בדעתו כי הביטוח אינו מכסה את נסיעת המורשה לעבודתו או לצורכי עסקו, וגם המורשה עצמו לא יעלה בדעתו כדבר הזה. ברוח זו, לא עולה על דעתו של אדם הנותן לבן או בת זוגו לנהוג ברכבו לצורך נסיעה לעבודתו, כי נסיעה זו אינה מכוסה על-ידי הביטוח, והוא הדין במורשה שהוא קרוב משפחה אחר או ידיד. להיעדר כיסוי ביטוחי כנטען על-ידי המבטחות ישנה משמעות בפן הנזיקי, בהיעדר גורם מפצה, ובפן הפלילי בהיות בעל הפוליסה צפוי לעמוד לדין פלילי בגין שימוש ברכב בלא כיסוי ביטוחי (סעיף 2(ב) לפקודת הביטוח). כן נטען, כי מאחר שחוזה ביטוח החובה הוא חוזה אחיד, הניתן לכל בעל רכב במדינה, ישנה חשיבות מיוחדת לכך שלא יהיו בו מכשלה והטעייה. תנאי כזה ניתן, אפוא, לביטול הן כתנאי מקפח בחוזה אחיד על-פי סעיף 3 לחוק החוזים האחידים, התשמ"ג-1982, והן כתנאי פסול מכוח תקנת הציבור, על-פי סעיף 30 לחוק החוזים.

עוד נטען, כי מאחר שעסקם של המבוטחים אינו מוגדר בחוזה הביטוח, והמבטחות אינן מתעניינות במהות עסקו של בעל הפוליסה, הרי שהשאלת הרכב על-ידי בעל הפוליסה למורשה לשימוש לצורכי עסקו אינה משפיעה באופן ממשי על היקף הסיכון הביטוחי שלקחו על עצמן. מכאן, שניתן לעשות שימוש בסמכות בית המשפט על-פי סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981, ולחייב את המבטח בתשלום תגמולי ביטוח, מקום שהפרת תנאי על-ידי המבוטח לא השפיעה השפעה של ממש על הסיכון שהמבטח לקח על עצמו. הוסיפה קרנית וטענה, כי אין מקום לתת תוקף לתנייה המגבילה גם לאור מחדל המבטחות להדגיש כראוי את מגבלות הכיסוי הביטוחי בפני המבוטח. החרגת הכיסוי הביטוחי לא הודגשה בתעודת הביטוח, ולא הובהרה בדברים בעל-פה בפני המבוטח. לפיכך, אין תוקף להגבלת ביטוח בנסיבות מעין אלה (פרשת אשור, עמ' 649-650). ולבסוף נטען, כי פסקי הדין עליהן הסתמכו המבטחות, אשר הכירו בתוקפן של תניות אלה, הן הלכות ישנות שנקבעו בטרם חוקק חוק הפיצויים אשר קבע אחריות מוחלטת בתחום תאונות הדרכים, והטיל חובת ביטוח אישי. לעומת זאת, אין פסיקה חדישה התומכת בהגבלת הכיסוי הביטוחי כאמור. מוסיפה קרנית וטוענת, כי גם ללא ביטול התנייה המגבילה, יש לפרשה באופן שתחול גם על שימוש למטרת עסק או מקצוע של נהג מורשה. בגדר השימושים המותרים על-פי תעודת הביטוח נכללות "מטרות חברתיות ופרטיות". השאלת רכב על-ידי מבוטח לבן משפחה היא בגדר מטרה פרטית-חברתית של בעל הפוליסה, המכוסה על-ידי הביטוח, ואפשר

אף מטרה המקדמת את צרכי עסקו של בעל הפוליסה עצמו. שהרי ייתכן כי במועד אחר בעל הפוליסה עצמו ייזקק לרכבו של אותו מורשה לצורך עסקו, והשאלה הדדית כזו של רכבים זה לזה היא בעלת אופי פרטי-חברתי, שהוא שימוש מותר על-פי תעודת הביטוח. לבסוף, מציינת קרנית כי אם תחוייב לשלם פיצויים לשאירים, תעמוד לה זכות חזרה מלאה כלפי בעל הפוליסה, המשיב 6.

טענות המשיב 6 - ממן (בעל הפוליסה)

8. ממן, בעל הפוליסה, מצטרף לעמדת קרנית בשאלת אחריותן של המבטחות. ראשית, הוא טוען טענה שבעובדה, על-פיה טעה בית המשפט בקובעו כי המנוח השתמש ברכב למטרות עסקו. נסיבות שונות שהוכחו במשפט מצביעות על שימוש ברכב על-ידי המנוח למטרות אחרות, ואלה צריכות היו לגבור על עדות השמיעה שהובאה, עליה הסתמך בית המשפט. שנית, הוא טוען, כי הפרשנות שמבקשות המערערות לתת לתנייה החוזית בפוליסה אינה סבירה ואינה מתקבלת על הדעת. הוא מדגיש את היעדר הגילוי הנאות של חברות הביטוח לקיומו של חריג לכיסוי הביטוחי מסוג זה, וטוען כי כל עוד תעודת הביטוח אינה כוללת הגבלה מפורשת ישירה על שימוש ברכב על-ידי מורשה לצורך עסקו, לא ייתכן להגביל את הכיסוי כאמור. המדובר בפוליסת ביטוח נפוצה ושגרתית, המכונה פוליסת "כל נהג", אשר כל אדם סביר מניח כי היא מכסה את נהיגתו של מורשה גם למטרת עיסוקו הוא. הוא מוסיף, כי השאיל את הרכב לדודו כטובה אישית, העשויה להיחשב גם מבחינתו מטרה פרטית או חברתית, וזהו שימוש מותר ומכוסה על-ידי הביטוח. גם אם לא תוכר חבותן של המבטחות כלפי השאירים והעזבון, ותשלום הפיצוי יוטל על קרנית, אין להכיר בזכות החזרה שלה כלפיו, שכן לא דבק בו כל אשם מוסרי במתן הרכב לקרובו, ונוכח ציפיותיו הסבירות, כי נהיגת המורשה מכוסה כדין בביטוח חובה. אין לקבל כי מבוטח שנהג על-פי ציפיות סבירות, חסר כל אשם מוסרי, ימצא עצמו חייב בפיצוי, כאשר חברת הביטוח לא אסרה במפורש את השימוש שנעשה, נהגה כמי שעיסוקו של המבוטח אינו מעניינה, ולא טרחה כלל ליידע אותו על הגבלות הכיסוי הביטוחי הקיימות, על-פי הבנתה.

טענות המשיבים 1 עד 4 - השאירים והעזבון

9. המשיבים 1 עד 4 מצטרפים לטענות "קרנית" בענין אחריות המבטחות. לטענתן, שימוש המנוח במכונית נעשה למטרה חברתית פרטית ודי בטעם זה של בעל הפוליסה כדי לשלול את טיעוני המערערות ולהכיר בקיום כיסוי ביטוחי לנסיעת המנוח

ברכב. עיקר טיעוני משיבים אלה מתמקד בערעור שכנגד שהגישו בענין גובה הפיצויים שנפסקו להם בערכאה קמא, אשר יידון בהמשך.

תשובת המבטחות

10. טוענות המבטחות בתשובתן, כי נוכח קיומה של קרנית, המפצה על נזק במקרה של שימוש ברכב שאינו מכוסה על-ידי תעודת ביטוח החובה, אין מקום לסטות מהסדר החוק אשר הכיר בזכותה הבסיסית של חברת ביטוח להגביל את הכיסוי הביטוחי לשימושים מסוימים המכוסים על-ידיה. לטענתן, אין חשיבות לעובדה שעיסוקו או מקצועו של ממזן לא נזכר במפורש בתעודת הביטוח או בהצעת הביטוח, שכן המבחן הרלבנטי לכיסוי הביטוחי הוא בכל מקרה שייכות העסק לבעל הפוליסה, ולא טיבו של העסק.

הכרעה

ממצאי העובדה

11. עמדת המשיבים היא כי נקודת המוצא העובדתית המצמיחה את הדיון העקרוני בהיקף הכיסוי הביטוחי של בעל הפוליסה אינה מבוססת כראוי. לטענתם, לא היה מקום לקביעת הממצא העובדתי בידי בית משפט קמא, לפיו המנוח השתמש ברכבו של בעל הפוליסה למטרת עסקו שלו. הדבר לא הוכח בעדות ישירה, ועדויות אשת המנוח וממזן, אשר העידו שניהם כי המנוח אמר להם שבדעתו לנסוע למטרות עסקו, אינן קבילות להוכחת עובדה זו, שכן הן בגדר עדויות מפי השמועה שאין להסתמך עליהן.

12. בית המשפט קמא השתית את קביעתו העובדתית על שניים: ראשית, על מכתבה של המשיבה 1 לביטוח הלאומי (8/נ) במסגרת תביעה לתשלום גמלה לתלויים בנפגע עבודה (עצמאי), בו היא מתארת בפירוט את נסיעתו של המנוח בקשר לעסקו, עובר לתאונה בה קיפח את חייו. התביעה לגמלת תלויים בנפגע עבודה מסתמכת על היותה של התאונה קשורה בפגיעה במהלך העבודה. האלמנה אישרה בעדותה שהעובדות המצוינות בתביעה הן נכונות. היא אומרת (עמ' 49 לפרוטוקול):

“באופן כללי, המסמך נכון, כי בעלי נהרג בעת חלוקת האוכל
בדרך חזרה לקייטרינג, לעסק שלו באזור השומרון
באלקנה” (ההדגשה אינה במקור).

היא הוסיפה (בעמ' 54) כי היא יודעת מידיעה אישית שבזמן הצהריים הוא היה

בחלוקת מזון, והיא מבהירה:

"כשאני משתמשת בביטוי שאני יודעת את זה מידיעה אישית, אני מתכוונת שגם מזה ששמעתי זאת ממנו, וגם מזה שהנפקתי חוזים ויש לי חוזי התקשרות עם נרות ירושלים".

גם העובדים סיפרו שהוא נסע לצורך חלוקת סחורה.

ממן העיד אף הוא שהמנוח ביקש ממנו את המכונית כדי שיוכל להשתמש בה לצרכי עבודתו, אם כי נהיר מתצהירו ומחלקי עדותו האחרים כי הוא מתחמק מאמירת הדברים מפורשות. עם זאת, בעמ' 66 לפרוטוקול הוא מעיד:

"הוא אמר לי שהוא צריך את האוטו כדי לנסוע לעבודה. הוא אמר שהאוטו שלו התקלקל, והוא צריך את האוטו שלי כדי לנסוע אתו מחר לעבודה. אני ידעתי שהוא עובד באלקנה".

בעמ' 70 לפרוטוקול הוא מעיד:

"לשאלתך, למה התכוונתי כשאמרתי במשטרה 'שהוא ביקש ממני לתת לו את הרכב לעבודה ליום-יומיים' אני משיב שיש לו פגישות בענייני עבודה".

בתצהירו, משאיר ממן את שאלת מטרת השימוש ברכב על-ידי המנוח סתומה, אולם בהודעתו במשטרה (22/נ) הוא אומר במפורש כי התבקש להשאיל את הרכב למנוח לצרכי עבודה.

13. בדין קבע בית המשפט המחוזי כי הוכח בראיות מספיקות כי עובר לתאונה שימש הרכב את המנוח למטרות עיסוקו.

נטל ההוכחה לביסוס טענה, לפיה הנזק שארע נופל בתחום תניית פטור לביטוח, רובץ על המבטח. בגדר כלל זה, ניתן לכלול גם תנאים המגבילים את הכיסוי הביטוחי כדוגמת הכלל שלפנינו. לפיכך, מקום שהמבוטח - במקרה זה המשיבים 1 עד 4 הבאים מכוחו של המבוטח ממן - מוכיח על-פני הדברים כי הנזק נופל בתחום הכיסוי הביטוחי, הנטל עובר אל המבטח להוכיח כי הנזק נופל בתחום תניית פטור או תנייה המגבילה את הכיסוי הביטוחי. כלל זה מבוסס בדיני הביטוח (E.R.H Ivamy, *General*) על 444 p. (6th ed., 1993). *Principles of Insurance Law*. על המבטח להמציא הוכחה התומכת בקיומו של פטור מכיסוי ביטוחי, במידה העונה למבחן עודף ההסתברויות.

במקרה שלפנינו, הראיות שהובאו מספקות דרישה זו - קרי: כי המנוח נהג ברכב לצרכי עסקו עובר לתאונה.

14. המדובר בענייננו בהוכחת אמירות של נפטר, שניתן להכשירן כראייה חרף היותן עדות שמיעה, במסגרת החרג הראייתי המכשיר כראייה אמירות נפטרים בהן גילו את דעתם מה בכוונתם לעשות בסמוך לאמירה. כדברי בית המשפט בע"פ 4004/93 יעקובוביץ נ' מדינת ישראל, פד"י נ(1) 133, 148-149:

"ניתן היה להביא את אמירותיו האמורות של המנוח גם בגדרו של חריג אחר מחריגי ה-res gestae, שלא זכה להסדר חקוק בפקודת הראיות, והוא: החריג המכשיר כראייה אמירות של נפטר, שבהן גילה הנפטר מה הוא "מתכוון לעשות" בסמוך לאמירה (ראה: A. Keane, *The Modern Law of Evidence* (3rd ed., 1994), 239; R. Cross, *On Evidence* (3rd ed., 1967), 468). בהקשר זה, די בכך שהאמירה מבטאת את כוונתו של האומר בעת האמירה (Contemporaneous); ושהיא נאמרה "במהלך העניינים הרגיל", ובנסיבות שאינן מקימות חשש לאמיתותה. הטעם המרכזי העומד בבסיס קבילותה של אמירה כזו נעוץ בכך שהאומר הינו המקור הטוב ביותר שממנו ניתן ללמוד על כוונותיו; ובהיעדר סיבה לחשוד בו כי שיקר - אין טעם שלא לקבלה כראייה לכאורה, במקום שבו נבצר, מסיבה כלשהי, להעיד בעניין זה את האומר עצמו".

(ראו גם ע"פ 4297/98 הרשטיק נ' מדינת ישראל, פד"י נ(4) 673, 692; י' קדמי על הראיות (כרך א, תשס"ד), עמ' 501, 518, 522).

15. בענייננו, עדותם של אשת המנוח ושל ממן מוכיחה את אשר אמר והתכוון המנוח לעשות ברכבו של ממן - קרי: להשתמש בו למטרות עבודתו. דבריו של המנוח לממן ולאשתו לימדו על כוונותיו באשר לעתיד הקרוב; מן העובדה כי אמר לשני אנשים שונים וקרובים אליו כי התכוון להשתמש במכונית למטרות עסקו, ובהיעדר כל ראיה אחרת לסתור, ניתן להסיק במאזן ההסתברויות שאכן כך עשה. איני רואה, אפוא, עילה להתערב בקביעותו העובדתית של בית משפט קמא בעניין זה, ונכונה בעיני ההנחה העובדתית ששימשה בסיס לפסק הדין קמא לפיה המנוח השתמש במכוניתו של ממן למטרות עסקו שלו.

אחריות המבטחים**תקנת הציבור ופרשנות חוזה הביטוח**

16. בית המשפט המחוזי התמודד עם טענת המבטחות בדבר התנאי המגביל את הכיסוי הביטוחי בתעודת ביטוח החובה בדרך הישענות על סעיף 30 לחוק החוזים, הקובע, בין היתר, כי חוזה שכריתתו, תוכנו או מטרתו סותרים את תקנת הציבור - בטל. הוא נזקק גם לסעיף 19 לחוק החוזים המאפשר ביטול חלקי של חלקים בחוזה, מקום שהחוזה ניתן להפרדה, ועילת הביטוח נוגעת רק לאחד מחלקיו. הוא ניתח מצבים שונים הלקוחים מחיי יומיום, והצביע באמצעותם על חוסר הסבירות, לגישתו, בהחלת ההגבלה הנטענת על הכיסוי הביטוחי, המצמצמת את הכיסוי לנהיגה למטרות מקצוע או עסקו של בעל הפוליסה בלבד, ושוללת בכך כיסוי לשימוש ברכב למטרות עסקו של אחר - בין אם בעל הפוליסה נוהג ברכב ובין אם מורשה נוהג בו. מכך, ומהתוצאות המשפטיות הנגזרות מנסיעת מורשה למטרות עסקו בלא כיסוי ביטוחי, שאינן מתיישבות עם תכליתו הבסיסית של הסדר ביטוח החובה, הסיק בית המשפט כי הגבלה כזו אינה יכולה לעמוד, ויש לבטלה מטעמים של תקנת הציבור.

17. בית המשפט קמא נזקק לעקרון תקנת הציבור לצורך ביטולה של ההגבלה, בלא שבחן את מהותו של הטקסט החוזי שבחוזה הביטוח שבפניו, ובלא שנתן דעתו לאפשרות קיומם של אמצעים משפטיים אחרים, מלבד עקרון תקנת הציבור, להתמודד עם הקשיים שעמדתן המשפטית של המבטחות העלתה בפרשה זו. הוא הסתפק בהעלאת קשיים שונים ואמיתיים מחיי יום-יום, העלולים להיווצר עקב הגבלת כיסוי על נהיגת מורשה לצורכי עסקו, כבסיס לביטולה של ההגבלה מטעמים של תקנת הציבור. בעשותו כן, נקט גישה מקילה מדי בשימוש בעקרון משפטי זה כמכשיר לביטול תניות חוזיות, אף בטרם מיצה את אפשרות החלתם של אמצעים פרשניים קונבנציונליים לפירוש טקסט חוזי, בין עקרונות פרשנות כלליים, ובין עקרונות פרשנות מיוחדים לחוזי ביטוח, שאפשר ועשויים הם לייתר צורך בפנייה לעקרון תקנת הציבור.

18. דרכו של בית המשפט המחוזי מעלה קשיים בשני מובנים:

ראשית, כלל פרשנות בסיסי מורה אותנו כי מקום שחוזה ניתן לפירושים שונים, פירוש המקיים אותו עדיף על-פירוש שעל-פיו הוא בטל. עקרון זה נקבע בסעיף 25(ב) לחוק החוזים. מכאן שבטרם מוכרזת תניה חוזית כבטלה, יש למצות את הכלים הפרשניים הקיימים כדי לבחון האם קיים פירוש המקיים את התנייה, שאז יש להעדיפו

על-פני פירוש המביא לביטולה. כלל פרשני זה חל גם בבחינת תוקפה של תנייה חוזית שנטען כי היא נוגדת את תקנת הציבור.

שנית, עקרון "תקנת הציבור" הוא מושג כולל שתכניו הפנימיים מגוונים, במידה רבה בלתי מוגדרים, החשוף לתמורות ושינויים של זמן, מקום, ותרבות חברתית נתונה. משמעותו "הערכים, האינטרסים והעקרונות המרכזיים והחיוניים אשר חברה נתונה בזמן נתון מבקשת לקיים, לשמר ולפתח" (בג"צ 693/91 אפרת נ' הממונה על מרשם האוכלוסין במשרד הפנים, פד"י מז(1) 749, 778-780). קביעת היקפה של תקנת הציבור מחייב, לא אחת, איזון פנימי בין ערכים ואינטרסים מתנגשים, ומציאת נקודת האיזון הראויה, פרי תהליך שקילה מורכב. מתמודדים זה מול זה האינטרס החברתי להותיר בידי הפרט את הכוח והיכולת להתקשר בהסכמים כאוות נפשו, כחלק מהאוטונומיה האישית שלו, ומולו העקרון, כי חופש ההתקשרות נתון אף הוא, במצבים קיצוניים, למגבלות של נורמות חברתיות-מוסריות כלליות, שחברה מתוקנת אינה יכולה להסכין עם הפרתן (ע"א AES System Inc 6601/96 נ' סער, פד"י נד(3) 850, 861; ע"א 294/91 חברה קדישא גחשא" קהילת ירושלים נ' קסטנבאום, פד"י מו(2) 464, 534; דנג"צ 4191/97 רקנט נ' בית הדין הארצי לעבודה, פד"י נד(5) 330, 364; ע"א 5258/98 פלונית נ' פלוני, פד"י נח(6) 209). השימוש בתקנת הציבור כדי לפסול תניות חוזיות מתנגש עם עקרון חברתי-משפטי חשוב של חופש התקשרות וכיבוד התחייבויות, שגם הוא עקרון המעוגן בתקנת הציבור. רק ערכים יסודיים בעלי חשיבות מיוחדת, שמקורם בתקנת הציבור, יצדיקו גריעה מערך זה, שהוא חלק מהאוטונומיה של הפרט. העקרון השולט בכיפה הוא עקרון חופש החוזים והחובה לקיים התחייבויות, ואילו הכלל המאפשר ביטולו של חוזה הוא החריג. משום כך, הנטל לביסוס קיומו של החריג מוטל על הטוען לו, ומטבע הדברים, יש ליישמו באופן צר ומצומצם (ג' שלו, "סוס הפרא - לאן, או מה ארע לתקנת הציבור", קרית המשפט ב (תשס"ב) 21, עמ' 24). ואמנם, בתי המשפט חזרו והדגישו בהקשרים שונים את חריגותו של אמצעי תקנת הציבור לצורך פסילת תניות חוזיות (ע"א 1569/93 מאיה נ' פנפורד (ישראל) בע"מ, פד"י מח(5) 705, 738). כן חזר והודגש הצורך לבחון את תוקפה של פעולה משפטית במבחנים משפטיים שונים מתקנת הציבור, מקום שהדבר ניתן (ע"א 4372/91 סיטין נ' סיטין, פד"י מט(2) 120, 131).

19. הנכונות השיפוטית להיזקק למושג "תקנת הציבור" כאמצעי לפסילת תניות בחוזה היתה לאורך השנים זהירה ומבוקרת ביותר. הרתיעה מכך בלטה במיוחד בשנים הראשונות שלאחר חקיקת חוק החוזים. האינטרסים המתנגשים בהחלתו של עקרון תקנת הציבור על הקונטקסט החוזי נהירים על-פניהם: ביטול חוזה או תנייה מתניותיו

יהווה התערבות שיפוטית ברצון החופשי של הצדדים לחוזה שהסכימו ביניהם על מערכת הזכויות והחובות ההדדיים שתחול ביניהם. התערבות בחופש החוזי מטעמים של תקנת ציבור שמורה, אפוא, על-פי טיבה למקרים חריגים ויוצאי דופן שבהם "תקנת הציבור ותיקון העולם" נפגעים במידה כזו שהצורך בהגנה עליהם גובר אף על חשיבות חופש הרצון וההתקשרות של הפרט. חשיבותם היחסית של עקרון תקנת הציבור מחד, וחופש ההתקשרות של הפרט מנגד, מביאה לכך שבהתנגשות ביניהם יגבר העקרון הראשון, רק מקום שהחוזה שנקשר פוגע באושיות יסוד של הסדר החברתי (דברי השופט אלון בע"א 148/77 רוט נ' ישופה (בניה) בע"מ, פד"י לג(1) 617, 629; וכן ע"א 614/76 פלמונית נ' אלמוני, פד"י לא(3) 85, 92-94). כדי להביא לביטולו של חוזה מפני תקנת הציבור "צריך חוש הצדק והיושר והמוסר החברתי להתקומם מפני ביצועו" (ע"א 682/74 יקותיאל נ' ברגמן, פד"י כט(2) 757, 765). לאור זאת, במקרים רבים דחה בית המשפט טענה לביטול הסדר חוזי על רקע תקנת הציבור (ע"א 166/79 ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל נ' ההתאחדות לכדורגל בישראל, פד"י לד(1) 193, 195-196; פרשת סיטין, 131-132). עם זאת, אין להתעלם מכך כי התפיסה השיפוטית בדבר נדירות החלתו של עקרון "תקנת הציבור" כאמצעי לפסול תניות חוזיות עברה שינויים מסוימים, ובמספר עניינים ניכרה נכונות להרחיב את השימוש בעקרון זה כדי להשיג מטרות חברתיות ראויות (פרשת קסטנבאום, עמ' 538; ע"א 6024/97 שבית נ' חב' קדישא גחש"א ראשל"צ, פד"י נג(3) 600; פרשת אשור; בג"צ 104/87 נבו נ' בית הדין הארצי לעבודה, פד"י מד(4) 749, 769; ע"א 581/89 אדרי נ' רוזנברג, פד"י מו(5) 679). את ההתייחסות לעקרון תקנת הציבור כמשמעותו המקובלת כיום, הגדיר השופט זמיר בבג"צ 6086/95, 6051 רקנט נ' בית הדין הארצי לעבודה, פד"י נא(3) 289, 369:

"מהי תקנת הציבור? בית המשפט אמר כי תקנת הציבור מבטאת את אושיות היסוד של הסדר החברתי ואת ערכי היסוד של שיטת המשפט... אמירה זאת מלמדת שלא כל הוראה בלתי ראויה ולא כל מעשה מגונה סותרים את תקנת הציבור, אלא רק הוראה או מעשה שסותרים את ערכי היסוד של הסדר החברתי או שיטת המשפט. מה הם הוראות ומעשים אלה? התשובה מחייבת שיפוט ערכי, ראשית, בשאלת המהות והמשקל של ערכי היסוד, ושנית, בשאלה של חומרת הפגיעה בערכים אלה... תקנת הציבור, גם אם אינה סוס פרא, אלא, אולי, מכונית שהנהג שולט בה, דורשת נהיגה זהירה. הווי אומר, יש לנהוג בזהירות עד שמרחיבים את תקנת הציבור, ומוסיפים לה קטיגוריה זו או אחרת, כדי לבטל הוראה בהסכם בשם תקנת הציבור. כך גם לגבי ביטול הוראה בהסכם מן הטעם שהיא פוגעת בזכות לשוויון. שהרי ביטול הוראה בהסכם אף הוא פוגע בזכות, קרי: בחופש החוזים. חופש

החוזים אף הוא ביטוי של תקנת הציבור. תקנת הציבור דורשת כי בית המשפט יכבד את רצון הצדדים לחוזה".

20. ביטול תניה חוזית על יסוד היותה נוגדת לתקנת הציבור הוא, אפוא, צעד שיפוטי חריג ונדיר. לפני שבית המשפט יידרש להתמודד עם השאלה הקשה האם תקנת הציבור מצדיקה ביטול תנייה חוזית, עליו למצות את בחינת תוקפה של אותה תנייה מכוח כללי החוזים ועקרונות הפרשנות המקובלים. רק אם יתברר כי אמצעים אלה אינם נותנים מענה ראוי בנסיבות הענין, תקום השאלה האם יש לפגוע בתוקפה של תנייה חוזית מטעמים של תקנת הציבור (השווה א' ברק פרשנות במשפט (כרך ד: פרשנות החוזה, תשס"א), עמ' 129-130 (להלן - פרשנות החוזה)).

פרשנות חוזה הביטוח

21. שאלת המפתח בענייננו היא - מהי המשמעות המשפטית של ההוראה בתעודת ביטוח החובה לפיה שימוש מותר ברכב הוא, בין היתר, שימוש "למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה". האם משמעות תנאי זה היא שלילת כיסוי ביטוחי לנהיגה על-ידי מורשה לצורכי עסקו, או שמא המשמעות של תנאי זה היא אחרת.

22. פוליסת ביטוח משקפת חוזה בין מבטח ומבוטח, ובפרשנותה יש להפעיל, בראש וראשונה, כללים רגילים החלים בפרשנות חוזה (ע"א 172/89 סלע חברה לביטוח בע"מ נ' סולל בונה בע"מ, פד"י מז(1) 311 (להלן - פרשת סולל בונה), 326; ע"א 4688/02 כהן נ' "מגדל" חברה לביטוח בע"מ, פד"י נט(5) 26 (להלן - פרשת כהן נ' מגדל), 38). חוזה מתפרש על-פי אומד דעת הצדדים. אומד דעת זה הוא "המטרות, היעדים, האינטרסים והתכנית שהצדדים ביקשו במשותף להגשים" (ע"א 4628/93 מדינת ישראל נ' אפרופים שיכון וייזום (1991) בע"מ, פד"י מט(2) 265, 311-313; סעיף 25(א) לחוק החוזים). על אומד דעת זה ניתן ללמוד מלשון החוזה ומהנסיבות החיצוניות לו. בבחינת אומד דעת הצדדים לחוזה, משמשים כערכוביה נתונים הבאים מתוכו של המסמך העומד לפרשנות ומחוצה לו. "בחינת כוונת הצדדים למסמך נעשית בשני מעגלים הנעים זה בתוך זה בזרימה דו-כיוונית: מעגל פנימי שעניינו בחינת גוף הטקסט, ומעגל חיצוני שעניינו התחקות אחר הנסיבות החיצוניות, האוצלות על משמעות הטקסט, ומאירות את המטרות, היעדים, והאינטרסים שהצדדים ביקשו להגשים" (דנ"א 2045/05 ארגון מגדלי הירקות - אגודה חקלאית שיתופית בע"מ נ' מדינת ישראל, תק-על 2006(2) 1681, פסקה 2 לפסק-דיני; ראו גם ע"א 6726/98 אריאב נ' כהן, תק-על 2000(2) 363; ע"א 6518/98 הוד אביב נ' מינהלי מקרקעי ישראל, פד"י נה(4) 28, 36). לצורך קביעת המשמעות המשפטית של הטקסט החוזי יש לבחון את

הלשון, ואת התכלית הנקבעת על-פי כוונתם המשותפת של הצדדים (התכלית הסובייקטיבית) ועל-פי הכוונה שניתן לייחס להם כאנשים סבירים (התכלית האובייקטיבית). שתי התכליות, הסובייקטיבית והאובייקטיבית, משתלבות יחדיו לקביעת תכלית החוזה. באיתורה של תכלית זו, בהיותה מושג נורמטיבי, משתלבים עקרונות יסוד וערכים של השיטה כ"ביטוי לרצון ההיפותטי של צדדים סבירים". עקרונות אלה מחלחלים לכל חוזה באמצעות התכלית האובייקטיבית, ומבטאים ברמות הפשטה שונות את ערכי היסוד של השיטה (ברק, פרשנות החוזה לעיל, עמ' 87). מתוך קשת המשמעויות הלשוניות האפשריות שהחוזה נוקט בהן, יש לברור את המשמעות המגשימה בדרך הראויה ביותר את התכלית החוזית (ע"א 703/88 מורגן תעשיות בע"מ נ' בתי גן להשכרה בע"מ, פד"י מד(1) 288, 294; ברק, פרשנות החוזה לעיל, עמ' 75).

23. במסגרת הפרשנות התכליתית, מכירה השיטה בכללי פרשנות מיוחדים לסוגי חוזים שונים, המתאימים לנסיבות המיוחדות של הקשר החוזי - מבחינת נושא הקשר, הצדדים לו, ותנאים אחרים היוצרים קשר משפטי ייחודי. כל טיפוס חוזה ומאפייניו שלו (ברק שם, עמ' 84). חוזה ביטוח הוא חוזה מיוחד אשר מעבר לכללי פרשנות החוזה הכלליים, חלים עליו גם כללי פרשנות ייחודיים, המאפיינים סוג חוזה זה, לאור אופיו ותכליותיו המיוחדות. כללים אלה משפיעים על פרשנותה של התנייה החוזית בענייננו, בהשלכתה על היקף הכיסוי הביטוחי החל על נהיגה ברכב בידי מורשה לצורכי עסקו.

24. יתר על כן: החוזה בענייננו אינו חוזה ביטוח רגיל. הוא חוזה ביטוח חובה, המהווה חלק מהסדר חקיקתי כולל של פיצוי ללא אשם בתחום נפגעי תאונות דרכים, ומוצא כענין שבחובה מכוח פקודת הביטוח. להיותו של ביטוח חובה זה חלק מתשתית נורמטיבית כוללת של פיצוי ללא אשם, שבצדו חובת ביטוח בגין נזק גוף בתאונה, משמעות פרשנית מיוחדת בגדר בחינת התכלית האובייקטיבית שביסוד חוזה ביטוח זה.

נבחן את משמעותה של התנייה החוזית בסעיף 22 לפוליסה (להלן - התנייה החוזית), המתירה נהיגה "למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה", ואת השלכתה על נהיגה של מורשה לצורכי עסקו.

מקומה של התנייה החוזית בהסדרי החקיקה ובפרקטיקה הביטוחית

25. התנייה החוזית בענייננו הינה תנייה סטנדרטית, המופיעה בכל תעודות הביטוח של חב' "דולב", ונוהגת אף אצל מבטחות אחרות (י' קיהל ביטוח כלי-דרכי בישראל (תשנ"ה), עמ' 87; רע"א 9524/00 הדר חברה לביטוח בע"מ נ' שלוה, פד"י נו(3) 831,

842-843). תניות כאלה מקובלות גם באנגליה (10th) *MacGillivray on Insurance Law* (ed., 2003), p. 905-906; D.C. Jess, *The Insurance of Commercial Risks: Law and Practice* (3rd ed., 2001), p. 266. נראה, כי מהמסורת האנגלית מצאה תניה זו את דרכה גם לביטוח הנוהג בארץ.

הגבלות כיסוי ביטוחי שאין להן תוקף על-פי סעיף 15 לפקודת הביטוח

26. סעיף 15 לפקודת הביטוח מונה הגבלות שונות בפוליסת ביטוח שאין להן תוקף משפטי. הגבלה מסוג זו שבענייננו אינה כלולה בהגבלות האמורות. מכך, מסיקות המערערות כי הדין מכיר בתקפות ההגבלה האמורה לכל דבר. עמדה זו אין לקבל. ההגבלות המנויות בסעיף 15 נוגעות לצד שלישי הנפגע בתאונה, ולא לנפגע בתאונה אישית שהוא הנושא בו אנו עוסקים; יתר על כן, גם לגבי צד שלישי, ספק אם ההגבלות שבסעיף 15 הן בבחינת רשימה סגורה, ואפשר כי גם הגבלות אחרות אינן חסינות מביקורת שיפוטית וכפופות למבחני פרשנות של דין החוזים הכללי ודיני הביטוח בפרט. יש, אפוא, לדחות טענה זו של המערערות.

המשמעות הלשונית

27. התנייה החוזית נשוא המחלוקת מופיעה בתעודת ביטוח החובה (נ/5). תעודה זו הוצאה על-פי פקודת הביטוח. תעודת הביטוח מגדירה את פרטי המבוטח ופרטי הזיהוי של הרכב, את תקופת הביטוח, ושיעור הפרמיה לתשלום. מעבר לאלה, מגדירים תנאי התעודה שני עניינים עיקריים: האחד - מיהם הרשאים לנהוג ברכב; השני - מהם השימושים המותרים ברכב, שעליהם חל הכיסוי הביטוחי. שני עניינים אלה מופיעים על גב תעודת הביטוח, וניסוחם מובא כך שמימין, בעמודה המוכתרת "חלק א'" מוגדרים בני האדם הרשאים לנהוג ברכב; בחלק ב' משמאל, מופיעה עמודה נפרדת, המגדירה את רשימת ההגבלות על השימושים ברכב. הגבלות השימוש מופיעות על דרך פירוט השימושים המותרים. על-פי נוסחה של תעודת הביטוח, בדף העיקרי על-פני התעודה, רשום כי בני האדם הרשאים לנהוג הם אלה המפורטים בסעיפים 1, 3, ו-7 מעבר לדף, והשימוש המותר הוא כאמור בסעיפים 21, 22, 24, 35, ו-36 מעבר לדף. הניסוח על גב תעודת הביטוח, ככל שהוא רלבנטי לענייננו, הוא:

חלק ב'	חלק א'
<u>הגבלות לגבי שימוש ברכב:</u>	<u>בני אדם הרשאים לנהוג ברכב:</u>
השימוש המותר - הכיסוי הביטוחי יחול אך ורק על שימוש שנעשה ברכב למטרת אחד או יותר מהסעיפים המופיעים בתעודת ביטוח זו שמספריהם נקובים מעבר לדף.	הנהיגה בכלי הרכב מותרת רק על-פי סעיפים המופיעים בתעודת ביטוח זו שמספריהם נקובים מעבר לדף.
21. למטרות חברתיות ופרטיות.	1. בעל הפוליסה.
22. למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה - למעט שימוש כלשהו המופיע ביתר סעיפי חלק ב', אלא אם צויין אחרת במפורש.	2. כל אדם הנוהג לפי פקודת בעל הפוליסה או ברשותו.
...	...
24. לשימוש להסעת נוסעים שלא בשכר או בתשלום ולהובלת מטענים לשם עסק בעל הפוליסה או מקצועו, ללא תשלום או תמורה.	7. בתנאי שהאדם הנוהג (בין שהוא בעל הפוליסה ובין שאינו בעל הפוליסה ...) הינו בעל רישיון בר תוקף בישראל לנהיגת כלי רכב מסוג כלי הרכב הנקוב בתעודה ...
35. לשימוש למטרות מבחן כושר נהיגה שלא למטרות רישוי הנהג.	
36. לשימוש לגרירת נגרר, לרבות נגרר נתמך ולגרירה של כלי רכב ממונע שיצא מכלל פעולה, בתנאי שהגרירה אינה בשכר, בתשלום או בתמורה.	
...	

ניסוחה של הפוליסה יוצר את המתחם הלשוני שבתוכו פועל מעשה הפרשנות.

28. הניסוח המילולי של תעודת הביטוח פתוח לפרשנויות לשוניות אפשריות שונות. בראש ובראשונה יודגש, כי רשימת השימושים המותרים בחלק ב' של תעודת הפוליסה אינה כוללת כל הוראה מפורשת לגבי השימושים המותרים או האסורים למורשה לנהוג מטעם בעל הפוליסה. התנייה החוזית נשוא ענייננו קובעת על דרך החיוב, היתר לנהוג למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה. היא אינה קובעת דבר לגבי היתר או איסור על מי שנוהג מטעמו של בעל הרכב.

29. על-פי פירוש אפשרי אחד, בתנייה החוזית שבסעיף 22 לפוליסה, התכוון המבטח להורות מכלל הן על הלאו: להגדיר כשימוש מותר נהיגה למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה בלבד, ולהוציא מכך, במשתמע, שימוש למטרות עסקו או

מקצוע של אחר - בין אם מדובר בבעל הפוליסה המשתמש, הוא עצמו, ברכב למטרה עסקית של אדם אחר, ובין אם מדובר בנהג מורשה על-ידי בעל הפוליסה, המשתמש ברכב למטרות עסקו שלו. פועל יוצא מפירוש כזה הוא כי כל שימוש ברכב למטרות עסקו או מקצועו של אדם אחר שאינו בעל הפוליסה, איננו מכוסה על-ידי הביטוח, בין אם בעל הפוליסה עצמו הוא המשתמש ברכב למטרות עסק או מקצוע של אחר (כשימוש כזה אינו בגדר מטרה חברתית או פרטית המכוסה על-ידי הביטוח), ובין אם הנהג ברכב הוא מורשה מטעם בעל הפוליסה, המשתמש ברכב למטרות עסקו שלו, או למטרות עסקו של אחר.

אפשרות אחרת לפרשנות מילולית של התנייה החוזית היא, כי נוסחה אינו משמיע הגבלת כיסוי ביטוחי על מורשה, אלא כל כוונתו היא להגביל דווקא את בעל הפוליסה עצמו לעסקו ולמקצועו שלו, ולאסור עליו שימושים "מקצועיים" אחרים ברכב, המנויים בסעיפי-משנה 23 עד 38 לחלק ב' בפוליסה. ואכן, התנייה החוזית בסעיף 22 לפוליסה מנוסחת כך: "למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה - למעט שימוש כלשהו המופיע ביתר סעיפי חלק ב', אלא אם צוין אחרת במפורש". וכך, בסעיפים הבאים בעמודת השימושים המותרים בחלק ב' על גב תעודת הביטוח מופיעים, למשל, שימוש למטרות הוראת נהיגה (סעיף 23), לסחר בכלי רכב (סעיף 25), לשימוש כאוטובוס (סעיף 28), לשימוש כמונית (סעיף 29) וכיוצא באלה. ואם כך הדבר, הרי שהתנייה החוזית הקובעת בגדר שימוש מותר נסיעה למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה, מכוונת להגביל את בעל הפוליסה מפני שימושים "מקצועיים" ברכב, החורגים מגדר עיסוקו ומקצועו שלו, ולמעט אלה שפורטו במפורש בתעודת הביטוח. ואם כך, הרי שהתנייה החוזית אינה עוסקת כלל במורשה לנהוג מטעם בעל הפוליסה. כל עניינה, מצד אחד, במתן היתר לבעל הפוליסה להשתמש ברכב לצרכי עסקו, ומצד שני לשלול את הכיסוי הביטוחי שלו משימוש ברכב לצרכים עסקיים שאינם בגדר עיסוקו שלו, אלא אם הותרו במפורש בפוליסת הביטוח. ואם ישאל השואל - מה, אפוא, דינו של המורשה לענין היקף הכיסוי הביטוחי הניתן לו? התשובה לכך היא, כי משלא קיים הסדר מפורש אחר, ובהתאם לציפייה הסבירה של הצדדים, הוא עומד בנעליו של בעל הפוליסה לכל דבר וענין, והיקף הכיסוי הניתן לראשון, ניתן לכל מי שרשאי לנהוג מטעמו ברשות, בכפוף לשינויים המתחייבים. הווי אומר, בין היתר, היתר שימוש למטרות עסקו ומקצועו של בעל הפוליסה, כמוהו כהיתר למטרות עסקו או מקצועו של המורשה, שגם הן בתחום הכיסוי הביטוחי. פירוש אפשרי זה מתיישב עם העובדה שהפוליסה אינה מתייחסת כלל לשימושים המותרים או האסורים על המורשה, ומכך משתמע כי בר-רשות לנהוג ברכב - מעמדו כחליפו של

בעל הפוליסה לענין היקף הכיסוי הביטוחי. כל שימוש על-ידי בעל הפוליסה, המכוסה על-ידי הביטוח, מכוסה גם ביחס למורשה מטעמו.

30. חיזוק לאפשרות, כי התנייה החוזית בענייננו מתמקדת ב"היתר" וב"איסור" על בעל הפוליסה, וכלל לא התכוונה להתייחס בכך לנהגים אחרים המשתמשים ברכב מטעמו של בעל הפוליסה, ניתן להסיק מאלה: ראשית, לא היה פשוט מאשר לכלול תנייה חוזית מפורשת האוסרת על מורשה להשתמש ברכב לצורכי עיסוקו, והדבר לא נעשה. שנית, גב הפוליסה מנוסח באופן שמצד אחד מובאת רשימת הרשאים לנהוג ברכב, ובצד האחר, ובנפרד, מובאת רשימת השימושים המותרים, ואין כל חוליה המקשרת ומחברת בין הרשאים לנהוג לבין השימושים המותרים. פירוש הדבר, כי אין הסדר מפורש, מהם השימושים המותרים למי שנוהגים ברכב מטעמו של בעל הפוליסה. ניסוח זה מניח יסוד לפרשנות, כי כל אלה הרשאים לנהוג ברכב על-פי חלק א' בגב תעודת הביטוח רשאים להשתמש בו לשימושים המותרים המפורטים בחלק ב' בתעודה, והם עומדים לענין זה בנעליו של בעל הפוליסה, בשינויים המתחייבים. ושלישית, ניסוחה של התנייה החוזית אינו מצביע, כשלעצמו, על איסור שפניו החוצה - אל נהגים אחרים, אלא ניסוחה מדגיש את האיסור פנימה - אל בעל הפוליסה עצמו, בדרך של מתן היתר לו לנהוג ברכב לצורכי מקצועו שלו, תוך איסור עליו לנהוג לצרכים מקצועיים אחרים, המפורטים בתניות החוזיות שבסעיפי משנה 23 עד 38 לחלק ב' לפוליסה, אלא אם כן איזה מן השימושים האמורים הותר במפורש בפוליסה.

פרשנות על-פי תכלית

31. ניסוחה של תעודת ביטוח החובה בענייננו אינו בהיר כל צורכו. פירוש אפשרי אחד שולל כיסוי ביטוחי ממורשה הנוהג ברכב למטרת עסקו שלו. פירוש אפשרי אחר מניח כי המורשה עומד בנעליו של בעל הפוליסה לענין היקף הכיסוי הביטוחי, וחלים עליו אותם תנאים, בשינויים המתחייבים. נוסחה של התנייה החוזית נושא מגוון משמעויות לשוניות אפשריות. יש לבחור את המשמעות הלשונית המגשימה את תכלית החוזה (ברק, פרשנות החוזה לעיל, עמ' 383; ע"א 832/81 רל"פ ישראל בע"מ נ' נורוויץ יוניון פייר אינשורנס סוסייטי לימיטד, פד"י לט(1) 38, 45). תכלית החוזה, כמושג נורמטיבי, בנויה מהאינטרסים, המטרות והערכים שהחוזה נועד להגשים. היא מורכבת מתכלית סובייקטיבית ומתכלית אובייקטיבית (ע"א 554/83 "אתא" חברה לטכסטיל בע"מ נ' עזבון המנוח זולוטולוב יצחק ז"ל, פד"י מא(1) 282; ע"א 4869/96 מליליין בע"מ נ' The Harper Group, פד"י נב(1) 845, 856). התכלית הסובייקטיבית משקפת את הרצון הריאלי של הצדדים, את המטרות שביקשו להגשים בבחינת "אומד דעת הצדדים". התכלית האובייקטיבית משקפת את "האינטרסים,

המטרות, השאיפות והמדיניות שחווה מסוג או מטיפוס החווה שנכרת נועד להגשים" (ברק, פרשנות החווה לעיל, עמ' 385; פרשת אפרופים, עמ' 312; ופרשת מליליין, עמ' 856).

לצורך עמידה על משמעותה של התנייה החוזית, הנוגעת להיקף הכיסוי הביטוחי הניתן למורשה הנוהג לצורכי עסקו, נבחן את תכלית חווה הביטוח - סובייקטיבית ואובייקטיבית כאחת.

התכלית הסובייקטיבית - אומד דעת הצדדים לחווה הביטוח - לשון התעודה, הצעת הביטוח, ונסיבות הכריתה

32. אומד הדעת הסובייקטיבי של הצדדים הוא אומד הדעת המשותף לשניהם או לפחות כוונה סובייקטיבית של אחד הצדדים אשר הצד השני מודע לה, ויודע כי היא מהווה בסיס להבנת החווה על-ידי הצד האחר (פרשת אפרופים, עמ' 312). אם אומד הדעת הסובייקטיבי של האחד שונה מזה של השני, ואין אפשרות לגבש אומד דעת סובייקטיבי משותף, יפורש החווה על-פי תכליתו האובייקטיבית (שם, עמ' 313; פרשת ארגון מגדלי הירקות, שם).

33. הנתונים בפנינו חושפים אך מעט באשר לאומד דעתם של הצדדים, ככל שהדבר נוגע לתנייה המתירה שימוש ברכב למטרות עסקו של בעל הפוליסה. נציין, עם זאת, מספר עובדות העשויות להאיר את כוונת הצדדים המסתברת לענין זה. נראה, לכאורה, כי מבחינת המבוטח ממך, תוכנה של התנייה החוזית הנוגעת לשימוש לצורכי עסקו או מקצועו לא היה בגדר מודעותו וציפייתו הטבעית ביחס להיקף הכיסוי הביטוחי הניתן לו על-פי הפוליסה: ראשית, כלי הרכב המבוטח הוא מסוג "פיאט טיפו" - מכונת קטנה, שאינה אופיינית לרכב שנעשה בו שימוש לצורכי עסקו. ממך בעל הפוליסה, עובד למחייתו כספר, וממילא מכוניתו אינה משמשת אותו באופן דומיננטי בעסקו, למעט, ככל הנראה, לצורך נסיעה לעבודה וממנה בחזרה לביתו. ניתן באותה מידה להניח כי שאלת השימוש ברכב לצורכי עסקו של בעל הפוליסה או לצורכי עסקו של מורשה מטעמו, לא היתה לנגד עיניו של המבוטח בעת קשירת קשר הביטוח.

שנית, מטופס הצעת הביטוח שנדרש ממך למלא (צורך לתצהירו) עולה כי אף שהטופס כולל משבצת הדורשת התייחסות למקצוע/עיסוק של המבוטח, הרי בהצעת הביטוח בענייננו, משבצת זו נותרה ריקה ולא מולאה. ממך גם לא נשאל על מקצועו בעל-פה (עמ' 68-69 לפרוטוקול הדיון; וכך סעיף 7 לתצהיר עדותו הראשית של ממך). תעודת הביטוח הונפקה, אפוא, לממך בלא שהוא נדרש לציין בפני המבטחות במהלך

התקשרות החוזית עמן, מהו עיסוקו. הדעת נותנת כי אלה לא ייחסו לכך חשיבות כלשהי בתחימת היקף הסיכון הביטוחי מטעמן. בתעודת הביטוח עצמה לא נכללת כל התייחסות לעסקו של המבוטח.

34. יתר על כן, ממן העיד בתצהירו כי בכל זמן שהוא - בין בעת עריכת הצעת הביטוח ובין בעת הוצאת תעודת הביטוח או לאחר מכן, לא נאמר לו על-ידי המבטחות, או מי מטעמן, כי אין כיסוי ביטוחי לנהג המורשה מטעמו לנהוג במכוניתו, העושה שימוש ברכב לצורך נסיעה, למשל לצרכי עבודה (סעיפים 8 ו-9 לתצהירו). הצעת הביטוח אינה כוללת אמירה כזו, והוא הדין בתעודת הביטוח. ואכן, בטופס הצעת הביטוח העוסק ב"מטרות השימוש", חסרה משבצת המתייחסת למטרת שימוש עסקית, למעט שימושים ספציפיים כגון לימוד נהיגה, הובלת נוסעים בתמורה, הובלת דלק וסחר ברכב. עולה מכך, שהנתון בדבר עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה לא שימש מרכיב בעל משמעות בשיקוליהן של המבטחות בעת שהוציאו את תעודת הביטוח למבוטח, וניתן להניח באותה מידה כי גם האפשרות שמורשה ישתמש ברכב לצורכי עסקו לא הטרידה אותן, שאלמלא כן, היו טורחות לכלול הגבלת כיסוי ביטוחי מפורשת על שימוש כזה.

35. כמו כן, הפוליסה שהוצאה מיועדת לכסות נהיגה על-ידי כל "נהג רגיל"; מושג זה מתיישב עם קיומו של כיסוי רגיל לשימוש ברכב על-ידי מורשה הכולל גם שימוש רגיל ומקובל כגון נסיעה לצורכי עבודתו. המבטחות לא הביאו כל ראיות מטעמן לסתור הנחה זו. יתר על כן, עיון בתעודת הביטוח עצמה מצביע על כך שבנוסח האחד בתעודה לא נתונה למבוטח אופציה מפורשת להרחיב כיסוי ביטוחי באופן שיחול על שימוש ברכב על-ידי מורשה למטרה עסקית. היעדרה של חלופה אפשרית כזו מצביע אף הוא על כך שהצדדים לא צפו צורך בהרחבת כיסוי ביטוחי למטרה הזו, המהווה צורך העולה בשגרת החיים היומיומית; האם אין הדבר מצביע על כך שהצדדים הניחו כי הכיסוי הביטוחי מתפרש גם לענין זה? היעדר אופציה ביטוחית כזו מחזק את ההתרשמות הלכאורית לפיה התכלית הסובייקטיבית הריאלית של הצדדים היתה כי נהג מורשה עומד בנעליו של בעל הפוליסה, וכל שימוש שמותר לאחד, מותר לשני, בשינויים המתחייבים. מאחר שחווה הביטוח האחד המוצע על-ידי המבטחות אינו ערוך לכסות במפורש שימוש עסקי של מורשה, ולו תמורת תוספת פרמיה, מתבקשת ההנחה כי הצדדים, ובוודאי המבוטח, יצאו מתוך הנחה כי שימוש רגיל ברכב של מורשה למטרות עבודתו כפוף לכיסוי ביטוחי.

36. עולה מן המקובץ: הובאו ראיות מטעמו של המבוטח כי בהתקשרו עם המבטחות בחוזה ביטוח החובה הניח כי הביטוח מכסה לא רק את שימושיו הרגילים שלו אלא גם את השימושים הרגילים של כל אלה שהוא רשאי להתיר להם לנהוג ברכבו, ובכלל זה שמושים לצרכי עבודתם ועיסוקם. לדבריו, מהצעת הביטוח ומתעודת הביטוח לא עולה כל הגבלת כיסוי לשימוש נהג מורשה לצרכי עבודתו, ולא נאמר לו מעולם בעל-פה כי קיימת הגבלה כזו, אף שמנויות הגבלות מפורשות אחרות לשימוש ברכב הן בתעודת הביטוח והן בהצעת הביטוח. הוא מסכם את התייחסותו לענין זה באומרו (עמ' 69 לפרוטוקול):

”לשאלתך, האם היה לי חשוב לעשות ביטוח שיאפשר נהיגה של אנשים אחרים, אני משיב שכן. יש לי עוד כמה קרובי משפחה שנוהגים, וגם אבא שלי... לשאלתך, נכון שברכב הזה נהגו חוץ ממני לצרכים שונים, אני משיב שכן. לכן רציתי והדגשתי שתהיה פוליסה לכל נהג. לשאלתך, האם התבקשתי להצהיר באיזה שהוא מקום בכתב על העיסוק שלי לחברת הביטוח, אני משיב שלא.”

מדברים אלה עולה, כי אומד דעתו של המבוטח בעת ההתקשרות החוזית בביטוח החובה היה, כי הכיסוי הביטוחי מתפרש על שימוש ברכב על-ידי מורשה לצורכי עסקו.

מנגד, חברת הביטוח לא הביאה כל ראיות מטעמה ביחס לדרך ניהול המשא ומתן עם המבוטח, ובאשר לאומד דעתה היא בניסוח התנייה החוזית האמורה. היא נשענת על אופן ניסוח התנייה בתעודת הביטוח בלבד. אין לה הסבר לעובדה שתעודת הביטוח הוצאה חרף העובדה שלא צויין בהצעת הביטוח דבר על עסקו או מקצועו של המבוטח, ואין לה גם הסבר לכך שלא נכלל איסור מפורש על נהיגת מורשה לצורכי עסקו אם אמנם התכוונה להגביל את הכיסוי הביטוחי לשימוש כזה. עולה, לכאורה, כי שאלת היקף הסיכון הביטוחי בהקשר לשימוש ברכב למטרה עסקית, בין על-ידי המבוטח ובין על-ידי המורשה, לא העסיקה באופן אמיתי את המבטחות במהלך ההתקשרות בחוזה הביטוח. ככל שניתן לעמוד על אומד דעת הצדדים במקרה שלפנינו, נראה כי המבוטח הניח שהכיסוי הביטוחי שבידו מכסה שימוש ברכב על-ידי מורשה לכל מטרה שהיא בגדר שימוש מותר מבחינת בעל הפוליסה, בשינויים המתחייבים - קרי: לרבות שימוש לצרכי עבודתו של מורשה הנוהג ברכב. המבטחות לא עשו דבר כדי להפריך הנחה טבעית זו, בין במהלך ההתקשרות החוזית, ובין בדרך ניסוחה של תעודת הביטוח, המצביע, לכאורה, על תכלית אחרת מזו שהן טוענות לה. הפרשנות שהמבטחות מבקשות לתת כיום לתנייה החוזית המנוסחת בלשון היתר לבעל הפוליסה,

ובד בבד כאיסור על שימוש למטרות עיסוקים שאינם עיסוקיו, מצטיירת כחכמה לאחר מעשה; היא אינה מתיישבת עם ציפיותיו הסבירות של המבוטח, וספק אם עלתה על דעתן של המבטחות עצמן קודם לקרות מקרה הביטוח.

37. על יסוד הנתונים שהובאו, אומד דעת הצדדים אינו מתיישב עם טענת המבטחות כי משמעות התנייה החוזית מבחינת הצדדים הינה הגבלת הכיסוי הביטוחי למורשה הנוהג למטרות עבודתו. הוא מתיישב יותר עם ציפייתו הטבעית של בעל הפוליסה להחלת הכיסוי הביטוחי לא רק על שימוש לצורכי עסקו שלו, אלא גם על שימוש דומה בידי מי שמורשה על-ידו לנהוג.

התכלית האובייקטיבית של חוזה הביטוח

38. התכלית האובייקטיבית של חוזה הביטוח נמדדת, כענין נורמטיבי, על-פי הערכים, המטרות, והציפיות החברתיות הכלליות מהסדר חוזי מסוג זה. יש לבחון את תכליתה של הפוליסה מנקודת מבטם של אנשים סבירים והוגנים, בכואם לקיים את התכליות שפוליסות מסוג זו נועדו להגשים, בהתחשב, בין היתר, בדין ובנוהג (רע"א 1185/97 יורשי ומנהלי עזבון המנוחה מילגרומ הינדה ז"ל ל' נ' מרכז משען, פד"י נב(4) 145, 158; ברק, פרשנות החוזה לעיל, עמ' 534). פירושו של חוזה הביטוח ייעשה בזיקה למטרתו בעיני הצדדים, לסבירות ולהגיון העסקי שבו, מתוך התחשבות בנוהג המקובל, ומתוך חתירה להגשמה יעילה וצודקת של המטרות שהסדר נועד להשיג.

39. בגדר הערכים והמטרות שחוזה הביטוח נועד להגשים, יש לבחון את תכליתו על-פי מספר קווים עיקריים: ראשית, מיקומה של תעודת ביטוח חובה בענייננו בתוך התשתית הנורמטיבית של חוק הפיצויים וביטוח החובה לנזקי גוף שהוטל במסגרתה; לתשתית זו השלכה ישירה על תחימת היקף הכיסוי הביטוחי הניתן בתעודת ביטוח החובה וההשלכות הנובעות מכך. שנית, יחסי הכוחות בחוזה ביטוח וחובות מיוחדות החלות על המבטח כדי להבטיח יחסי הוגנות והגנה על עניינו של המבוטח, המקרינים גם הם על פרשנותה התכליתית של התנייה החוזית. ושלישית, אופיים של הצרכים הטבעיים, היומיומיים של המבוטחים בחיי השגרה, וההשלכה שיש לכך על פירוש תכליתה של התנייה החוזית.

ההסדרים הנורמטיביים של פיצוי לנפגעי תאונות דרכים וחובת ביטוח מפני נזקי גוף בתאונת דרכים, והשלכתם על הפרשנות התכליתית של התנייה החוזית

40. במקרה זה, אנו דנים בפגיעת אדם בתאונת דרכים. הסדר הביטוח מושפע, בין היתר, מההסדר המשפטי החל על פיצוי לנזקי גוף הנובעים מתאונות דרכים. הסדר זה, הנשען על הוראותיהם של חוק הפיצויים ופקודת הביטוח, מבוסס על שילוב משטר של אחריות ללא אשם יחד עם חובת גיבוי ביטוחי - הן לביטוח האישי והן לביטוח האחריות כלפי צד שלישי. הסדרי הביטוח הוטלו על השוק המסחרי (א' ריבלין תאונות הדרכים - סדרי דין וחישוב הפיצויים (תש"ס), עמ' 10). תכלית ההסדר היא סוציאלית: לדאוג לנושאים במחיר התחבורה המודרנית - הלא הם הנפגעים בתאונות דרכים, וזאת בדרך של פיזור הנזק על שכמם של מכלול הנהנים מן ההתפתחות התחבורתית - בעליהם של כלי-הרכב (דנ"א 10017/02 קרנית - קרן לפיצוי נפגעי תאונות דרכים נ' מגדל חברה לביטוח בע"מ, פד"י נח(5) 639; י' אנגלרד פיצויים לנפגעי תאונות דרכים (תשנ"ה), עמ' 6, 86; א' פורת "דיני הנזיקין" בתוך: ספר השנה של המשפט בישראל תשנ"א (א' רוזן-צבי עורך, תשס"ב) 222, עמ' 227). אכן, האחריות הנדונה לפנינו היא על-פי הפוליסה, אולם עילתה של התביעה נעוצה בחוק הפיצויים (ריבלין לעיל, עמ' 356). בית משפט זה עמד פעמים רבות על התכלית העומדת ביסוד חוק הפיצויים וחובת הביטוח ביחס לנזק גוף בתאונה, ועל הנובע ממנה בקביעת היקף האחריות הנקבעת לפי הסדר זה. עיקרו של הסדר זה בנוי על אחריות מוחלטת לפיצוי הנפגע בתאונת דרכים, קביעת מנגנון ביטוח סטטוטורי לכיסוי אחריות לפגיעה, והטלת חובת ביטוח אישי, כפי שפורט ברע"א 9121/00 לוי נ' "מנורה" חברה לביטוח בע"מ, פד"י נז(5) 337, 347-348:

"עם חקיקת חוק הפיצויים, זנח המחוקק את עקרון האשם ככל הנוגע להסדרי האחריות והפיצוי של נפגעי תאונות דרכים, וקבע במקומו הסדר סטטוטורי, הנשען על שלושה יסודות עיקריים ... היסוד הראשון - הטלת אחריות מוחלטת ומלאה, אחריות ללא אשם, על המשתמש ברכב שהיה מעורב בתאונת הדרכים, ובצידה, קביעת מנגנון של ביטוח אחריות, המכסה את בעל הרכב והנוהג בו מפני כל חבות שהם עשויים לחוב בה עקב התאונה; היסוד השני - ביטוח סטטוטורי ... והיסוד השלישי - הטלת חובת ביטוח אישי, המכסה את המשתמש ברכב מפני נזק גוף שנגרם לו בתאונה.

...התכלית החברתית של חוק הפיצויים משתקפת במשטר האחריות המוחלטת ובגיבוי הביטוחי הניצב בצידו. משטר האחריות המוחלטת, הקובע את אחריותו של המשתמש ברכב, ללא קשר למידת אשמו, או למידת אשמו של הנפגע, מרחיב את מעגל הנפגעים הזכאים לפיצויים; ביטוח האחריות והביטוח הסטטוטורי מבטיחים כי יימצא לנפגעים מקור פיצוי, בלא קשר לאמצעים העומדים לרשות הנוהג האחראי,

והביטוח האישי - הכפוי - נועד להבטיח כי יימצא כיסוי לנזקי הגוף שהוסבו לנוהג, אם נפגע בתאונה בעצמו. מנגנון הביטוח מעביר את הנטל אל ציבור המזיקים בכוח - הוא ציבור המשתמשים בכלי-רכב, באמצעות תשלום פרמיות למבטחות המסחריות. בכך, נמנעים נזקים נוספים על הנזק הבסיסי שהוסב, נזקים הכרוכים בקושי בגיוס משאבים להטבתו.

התפיסה חברתית האמורה מצאה ביטוי גם בגישה הפרשנית הליברלית המעדיפה ליתן פיצוי לניזוק - תוך פיזור הנזק על הציבור - על פני פתרון השולל מן הנפגע את הפיצוי" (ההדגשה אינה במקור).

הסדר הפיצוי על-פי החוק נשען, אפוא, על שלושה נדבכים עיקריים: אחריות מוחלטת וחובה לבטח אחריות זו בחברות ביטוח מסחריות; קרן סטטוטורית לפיצוי נפגעים (קרנית); וחובת ביטוח תאונות אישי בחברות מסחריות (פרשת אשור, עמ' 635); אנגלרד לעיל, עמ' 4-6; ע"א 422/78 סלמון נ' תאגיד לפי חוק הפיצויים לנפגעי תאונות דרכים, פד"י לג(2) 701, 706).

41. כאמור, על-פי החוק, מוטלת חובה על כל בעל רכב, וכל אדם הנוהג בהיתר ממנו, להיות מבוטחים בביטוח חובה מפני נזק גוף העלול להיגרם להם בתאונת דרכים. חובת ביטוח אישי מפני תאונות מוטלת מכוח סעיף 3 לפקודת הביטוח, הקובע:

3. הדרישה לגבי פוליסה

(א) פוליסה לפי דרישותיה של פקודה זו היא פוליסה שהוציא מבטח שהיה מורשה בשעת הוצאתה, והיא מבטחת את -

...

(2) בעל הרכב הנוהג בו וכל אדם הנוהג בו בהיתר מחמו - מפני נזק גוף שנגרם להם בתאונות דרכים כמשמעותם בחוק" (ההדגשה אינה במקור).

הפרת חובה זו מהווה עבירה פלילית (סעיף 2(ב) לפקודת הביטוח; כן ראו פרק ו' לפקודה בנושא עבירות ועונשין, ובמיוחד סעיפים 47 ו-48).

לכאורה, הפקודה מחייבת כי פוליסת הביטוח תכסה אדם הנוהג בהיתר מבעל הפוליסה מפני כל נזק גוף הנגרם לו בתאונה, ומכאן עשויה היתה אף לנבוע המסקנה כי מוטלת על חברות הביטוח החובה להנפיק פוליסות שהכיסוי שלהן מכסה את מלוא נזק הגוף הנגרם לבעל הפוליסה ומי שנוהג מטעמו, והוא תואם בכך את המתחייב על-פי הפקודה. אולם, לא כך הוא בדין הישראלי. בישראל נקבע כי המחוקק לא התכוון להטיל על חברת הביטוח חבות מעבר למה שזו הייתה מוכנה ליטול על עצמה במסגרת

ההתקשרות בפוליסת הביטוח (פרשת אשור, עמ' 644). עם זאת, נשמעה הדעה כי יש לחתור ככל האפשר להתאמה בין חובת הביטוח שקבע המחוקק לבין הכיסוי בפוליסה (ע"א 56/84 עבדאללה נ' סלהב, פד"י מא(2) 582, 585-586). התאמה זו מתבקשת, ראשית, על שום ההנחה כי בהיעדרה, עשויה להתגבש אחריות בעל הרכב בפלילים; ושנית, נוכח מדיניותו של מחוקק המשנה, המסדיר את תעריפי הפרמיות בשוק ביטוח החובה, מדיניות שאין לסכלה על-ידי הפחתת היקפו של הכיסוי הביטוחי (פורת לעיל, עמ' 266). ברוח זו, ננקט בפסיקה פירוש מצמצם של הגבלות השימוש הקבועות בפוליסה (ראו ע"א 559/91 המאגר הישראלי לביטוחי רכב ("הפול") נ' עיסא, פד"י מז(3) 788; ריבלין לעיל, עמ' 21). זכות הניזוק בתאונה עצמית, נובעת, אפוא, מכוח חוזה הביטוח ולא מכוח החוק. ההסדר העיקרי בעניינו הוא פקודת הביטוח ולא חוק הפיצויים (ע"א 449/82 גולדמן נ' "הסנה" חברה ישראלית לביטוח, פד"י לח(3) 505, 518). מי שתעודת הביטוח שהוציא על-פי סעיף 3(א)(2) לפקודת הביטוח אינה מכסה את פגיעתו העצמית, לא יזכה בפיצוי על-פי חוק הפיצויים, וזאת על-פי סעיף 7(5) לחוק זה, והקרן לא תפצה אותו על נזקיו.

42. קיומה של חובת ביטוח מפני נזק שנגרם לצד שלישי ומפני נזק אישי בתאונה, וזאת כנגד היעדר חובה קורלטיבית על חברות הביטוח המסחריות לתת כיסוי ביטוחי על מלוא נזק הגוף למבוטחים, יוצרים קשיים. היעדר הקורלציה האמורה מוצא את פתרונו לגבי נפגע צד שלישי באמצעות חובת קרנית לפצותו במקום המבטח המסחרי בנסיבות המצוינות בחוק הפיצויים. אולם, כאשר לניזוק בתאונה עצמית אין הסדר דומה, למעט ההסדר בסעיף 7א לחוק הפיצויים, שבא להקל עם נהג שנפגע בעת שהשתמש ברכב בהיתר מבעל הפוליסה. וכך קובעת הוראת חוק זו:

"...מי שנפגע כשנהג ברכב בהיתר מאת בעליו או מאת המחזיק בו, ללא ביטוח לפי פקודת הביטוח או כשהביטוח אינו מכסה את שימושו ברכב, והוא לא ידע על כך, ובנסיבות הענין גם לא היה סביר שיידע, יהא זכאי לתבוע פיצויים מן הקרן, כפי שזכאי לכך נפגע לפי סעיף 12(ב)".

43. הפתרון החלקי בשילובה של קרנית כגורם מפצה לגבי נהג מורשה שנפגע בתאונה בתנאים המתקיימים בסעיף 7א לחוק הפיצויים, אינו עונה לקושי הבסיסי הקיים בהסדר הנורמטיבי. הסדר זה מטיל, מצד אחד, חבות משפטית על בעל הרכב להוציא ביטוח המכסה הן פגיעה בצד שלישי והן פגיעה עצמית - בבחינת חובה שהפרתה גוררת ענישה פלילית על-פי סעיף 2(ב) לפקודת הביטוח; מצד שני, מערכת הביטוח פועלת באמצעות חברות ביטוח מסחריות, הרשאיות לספק כיסוי ביטוחי חלקי בלבד. חלקיות זו עלולה להוליד תוצאות קשות מבחינת בעל הפוליסה בשני מובנים:

האחד - כאשר נהג מורשה נפגע בתאונה שאין לה כיסוי ביטוחי, או אין כיסוי ביטוחי מלא הרי גם אם מתקיימים התנאים על-פי סעיף 7א לחוק הפיצויים, והנפגע יפוצה על-ידי קרנית, תהא לזו זכות חזרה אל בעל הפוליסה. השני - היעדר כיסוי ביטוחי מלא למי שנפגע בתאונה אישית, בין של בעל הפוליסה ובין של מורשה לנהוג מטעמו, מהווה עבירה פלילית. לתוצאות רבות משמעות אלה השלכה ישירה על איתורה של התכלית האובייקטיבית העומדת ביסוד התנייה החוזית, שעניינה עומד לפרשנות כאן. בפרשת אשור ציין השופט ברק (עמ' 648):

”אכן, אין ליתן לחוק הפיצויים ולפקודת הביטוח פירוש שמכוחו הופכים חלקים ניכרים מאוכלוסיית בעלי הרכב והנוהגים בו עבריינים שלא מדעת”.

דברים אלה יפים, בשינויים המתבקשים, לפירוש פוליסת ביטוח חובה שהמבטח מבקש לשלול את כיסוייה ביחס לנסיעת מורשה לצורכי עיסוקו.

המשמעויות הקשות הנובעות מביטוח חסר לתאונות אישיות מביאות למסקנה כי מקום שאין הסדר מפורש בתעודת ביטוח החובה בדבר ביטוח חסר לבעל הפוליסה ומי שנוהג מטעמו, הפרשנות התכליתית תיטה לפרשנות מרחיבה של הפוליסה, כמעניקה את הכיסוי המתבקש לנזק הגוף שארע. הדברים יפים לפרשנותה של התנייה החוזית בענייננו, ככל שהיא נוגעת למורשה הנוהג ברכב למטרות עסקו.

44. יתר על כן, ולמצער, בהוציאה ביטוח חסר, על חברת הביטוח להבליט הבלטת-יתר את העובדה כי הביטוח מפני תאונות דרכים אינו מכסה את כלל השימושים על-ידי מורשים לנהוג, כדי שלא תונח מכשלה בפני בעל הפוליסה, שתוצאותיה עלולות להיות הרות גורל מבחינתו. מציאות אחרת עלולה להביא למצב בו תנייה חוזית סטנדרטית, המנוסחת על דרך החיוב, ועל דרך ההיתר, מתפרשת כתנייה שחבויה בה הגבלת כיסוי ביטוחי העלולה לחול על החלק הארי של נהגי ישראל. מצב דברים זה עלול להביא לתוצאה כי מרבית ציבור הנהגים ימצאו עצמם נוהגים ברכב כשבידם פוליסה שאינה תואמת לדין. זוהי תוצאה קשה. המתבקש מתוצאה זו לחתור ככל האפשר להתאמה בין חובת הביטוח שקבע המחוקק ביחס למלוא הסיכון לנזק גוף מתאונת דרכים, לבין היקף הכיסוי הניתן בפועל בפוליסת ביטוח החובה לנהגים.

45. ראוי להוסיף גם את ההיבט הבא: ביטוח החובה הוא ביסודו יציר כלאיים בין ביטוח מסחרי לביטוח ממלכתי, במובן זה שמצד אחד הוא מוטל כחובה על ציבור הנהגים כולו, ומצד שני הוא נתון בידי חברות ביטוח מסחריות שאינן חייבות מצידן

לתת כיסוי ביטוחי התואם במלואו את הדין. עם זאת, לביטוח החובה ישנם מאפיינים מיוחדים מן הדין, המשפיעים על חברות הביטוח המספקות אותו. כך, למשל, ישנה שורה של תנאים והגבלות על הכיסוי הביטוחי שפקודת הביטוח שוללת את תוקפם המשפטי (סעיפים 14-15 לפקודת הביטוח). מגבלות כאלה עשויות להתייחס לא רק לגבי צד ג' אלא גם לגבי תאונה עצמית (ראו אנגלרד לעיל, עמ' 96-97). אף תמחור הפרמיה הצמודה לפוליסה בידי חברות הביטוח נתון לפיקוח והכוונה ממשלתיים (לענין הפוליסה נשוא ענייננו, שהונפקה בשנת 1994, ראו צו פיצויים לנפגעי תאונות דרכים (שיעורי דמי ביטוח), התשנ"ג-1993). נתונים אלה משווים לביטוח החובה מעמד מיוחד השונה מביטוח עסקי רגיל הניתן למטרות עסקיות, ובתחום זה חברות הביטוח אינן נתפסות כגופים פרטיים לכל דבר, הפועלים למטרות כלכליות גרידא. יש אף הסוברים כי מעמדן של חברות הביטוח, במיוחד ביחס לביטוח החובה הנדרש כחובה סטטוטורית, מצדיק את הכפפתן בהיקף מסוים למשטר של כללי המשפט הציבורי (י' אליאס "החלתן של חובות מן המשפט הציבורי על חברות ביטוח", הפרקליט מה (תשס"א) 315; ש' נתניהו "חובת תום הלב של המבטח ומבחן הצפיה", הפרקליט מה (תש"ס) 14). היבט זה מוביל להחלת חובת הגינות מוגברת על חברות הביטוח בענין ביטוח חובה לנהגים, המשתלבת בעקרונות תום הלב הכלליים החלים עליהן מכוח דין החוזים הכללי. בכל אלו יש כדי להשפיע על הפרשנות התכליתית של חוזים מסוג זה, החורגת מן התחום המסחרי-פרטי גרידא. ואכן, פרשנות הנוטה להרחיב את הכיסוי הביטוחי, מתוך התחשבות במאפייניו המיוחדים של חוזה ביטוח החובה לכלי רכב, נתקבלה גם במשפט האמריקאי (ראו למשל: *South Carolina Insurance Company v. Smith*, 313 S.E.2d 856, 861 (Ct. of Appeals North Carolina, 1984) (יש לפרש עמימות בפוליסת ביטוח חובה כנגד המבטח, כדי להגשים את מטרות ההסדר); *Alliance Mut. Casualty Co. v. Hartford Acci. & Indem. Co.*, 210 Kan. 769, 773 (Kan., 1972); *Hille v. Safeco Ins. Co.*, 543 P.2d 474, 475 (Ariz. Ct. App., 1975) (יש לפרש תניות בפוליסת ביטוח חובה המתירות נהיגה "לכל נהג" באופן ליברלי); J. A. Hursh "DUI Exclusionary Clauses in Insurance Contracts and the Reasonable Expectations of the Ordinary Consumer: Philadelphia Indemnity Insurance Company v. Barerra", 43 ARIZ. L. REV. 1001 (2001).

46. לאור האמור, התשתית הנורמטיבית שבתחומה "שוכנת" פוליסת ביטוח החובה בענייננו, מצביעה על קיום תכלית מובנית, הנובעת מעצם טיבה של השיטה הנוהגת, לפרוש את הכיסוי הביטוחי על המורשה, גם בנסיעתו לצורכי עיסוקו. למצער, כך הוא, כאשר לא צויין במפורש בפוליסה כי אין כיסוי ביטוחי לנהיגה עסקית כזו של המורשה, ובהינתן התוצאות להיעדר כיסוי כזה - עבירה פלילית של המבוטח שלא הבין כי הוא

נושא ביטוח חסר, והתוצאה הקשה המשתמעת מכך גם במישור האזרחי - חובתו לשפות את קרנית אם תפצה את המורשה הנפגע. גישה זו משתלבת עם תפיסת ההגנה שמקנה השיטה לנפגעים מתאונות דרכים, המתיישבת עם תפיסת מקומו של המבטח כגוף הפועל להשגת מטרות ציבוריות, והנתון לפיקוח וביקורת ציבוריים, ומתמזגת עם החתירה לכיסוי ביטוחי מלא על נזק גוף וקידום התכלית הסוציאלית של דאגה לניזוק, אשר נפגע בתאונות דרכים.

חובות מיוחדות של מבטח להבטיח יחסי הוגנות ואחריות כלפי המבוטח

47. ענייננו בחוזה ביטוח חובה מפני נזקי תאונות דרכים. חלים עליו עקרונות דיני החוזים הרגילים. חלים עליו גם כללים מיוחדים מכוח היותו חוזה ביטוח. אין מדובר בחוזה ביטוח רגיל, אלא בביטוח חובה על-פי החוק, שאי הוצאתו כרוכה בתוצאות משפטיות חמורות. במערכת הכללים המיוחדים החלים על חוזה ביטוח חובה, מוטלות על המבטח חובות מיוחדות כלפי המבוטח, החורגות מן המקובל בין צדדים בחוזה רגיל. חובות אמון, תום לב, גילוי, והבלטה מיוחדת של הגבלות על הכיסוי הביטוחי חלים על המבטח, דרך כלל, והוא חייב בהן במשנה עוצמה בהסדר ביטוח חובה. על רקע זה, בולט הקושי שבפירוש התנייה החוזית בענייננו כמגבילה את הכיסוי הביטוחי על מורשה שניזוק בתאונה, כאשר נהג ברכב למטרת עסקו, וזאת הן לאור הרקע הכללי לביטוח, והן לאור המתחם המילולי של נוסח התנייה, שאינו כולל הגבלת כיסוי מפורשת על נהיגת המורשה, כפי שהיה מתבקש לעשות אילו זה אכן היה אומד דעתם הסובייקטיבי של הצדדים.

נפרט את הדברים:

חובת תום הלב של המבטח, חובת הגילוי וחובת ההבלטה של הגבלות על כיסוי ביטוחי

48. חוזה ביטוח הוא חוזה מיוחד שבו נדרשים שני הצדדים לנהוג במידה מירבית של הגינות ותום לב. חובות אלה חלות על המבטחים ועל המבוטחים, כאחד. דרישת תום הלב מצד המבוטח מתאפיינת בעיקר בדרישת הגילוי (סעיפים 6 ו-17 לחוק חוזה הביטוח). בצידה, קיימות חובות אמון ותום לב מוגברות על המבטח, שמקורן בעיקר בהוראות סעיפים 12 ו-39 לחוק החוזים. חובות אלה נובעות ממקורות שונים, ובהם, מאפייניו המיוחדים של תחום הביטוח, מעמדם המעין-ציבורי של המבטחים, פערי הכוחות בין המבטח למבוטח, והסטנדרטיזציה של חוזה הביטוח (י' אליאס דיני ביטוח (כרך א, תשס"ב), עמ' 110).

49. הדין מגן על המבוטח מפני כוחו העדיף של המבטח. פער כוחות זה בא לידי ביטוי במיוחד לאחר אירוע מקרה הביטוח (אליאס, דיני ביטוח לעיל, עמ' 323; ע"א 4819/92 אליהו חברה לביטוח בע"מ נ' ישר, פד"י מט(2) 749, 765). אולם, מקור החובה העיקרי על המבטח בביטוח רכב מנועי מפני נזקי גוף בתאונות דרכים נובע ממעמדו ביחס להסדרי האחריות המוחלטת וביטוח החובה הן מפני נזקי צד שלישי והן ביחס לתאונות האישיות. חוסר הקורלציה בין הטלת חובת ביטוח בחוק לבין זכותן של חברות הביטוח המסחריות לבטח מפני תאונות דרכים גם בביטוח חלקי, מטיל עליהן חובת תום לב מוגברת לפרוש בפני המבוטח בצורה גלויה ומפורשת את מפת הכיסוי הביטוחי בכללותה - על היש ועל האין שבה. חשיפתו של נהג רכב לאפשרות כי הוא יניח בתום לב שיש לו כיסוי ביטוחי מלא לפגיעה בתאונה, וימצא עצמו לאחר תאונה במצב שבו הביטוח אינו מכסה את הפגיעה, בעוד ציפייתו הטבעית לקיומו של כיסוי ביטוחי תתבדה, עלולה להיות הרת-אסון עבורו. הדבר עלול להתירו בלא פיצוי כלל - בין מהמבטח ובין מקרנית; הדבר עלול להביאו לכדי עבירה פלילית של נהיגה בלא ביטוח תקין. מציאות זו מחייבת את חברות הביטוח בחובות גילוי מיוחדות כלפי המבוטח, לבל ייכשל, בבחינת "לפני עיוור לא תיתן מכשול". כדבריו של הנשיא שמגר בע"א 188/84 "צור", חברה לביטוח בע"מ נ' חדד, פד"י מ(3) 1, 17 (להלן - פרשת צור נ' חדד):

"...סעיף 39 חל על חוזה ביטוח, ומשמחליטים שהוא חל, הרי 'סעיף 39 לחוק החוזים עשוי להטיל על בעלי החוזה חובות נוספות, שזכרן אינו בא בחוזה עצמו, אך המתבקשות מהצורך להביא להגשמת החוזה בדרך מקובלת ובתום לב' (בג"צ 59/80, עמ' 836). חובות נוספות אלו חלות על מבטחים כמו על כל מתקשר אחר בחוזה. יתרה מזאת, מן הראוי שיחולו על מבטחים במידה רבה, משום שהללו מנסחים חוזים ותניות פטור לא אחת ללא ידיעתם מראש של המבוטחים, ובלי שיש לאלו היכולת המעשית להתנגד לכך" (ההדגשות אינן במקור).

(ראו גם ע"א 847/76 עטיה נ' "אררט" חברה לביטוח בע"מ, פד"י לא(2) 780,

(782).

50. ההגינות הבסיסית ביחסי מבטח ומבוטח, ובמיוחד בתחום ביטוח חובה בתאונות דרכים, מחייבת כי יהיה גילוי מלא וברור של אותן תניות פטור המגבילות את הכיסוי הביטוחי. הגבלות כאלה אינן יכולות להסתתר מאחורי ניסוחים המשתמעים לשתי פנים, המתארים על דרך החיוב את אשר הם מתכוונים להשיג על דרך השלילה. מוצר ביטוחי הנמכר באורח סטנדרטי לאלפים ולרכבות נהגים צריך להיות נהיר וברור

על פניו - מה הוא מעניק ומה אינו מעניק. מקום שחובת גילוי זו לא באה על ביטוייה, יש לתקן את הדבר על-ידי פירוש חוזה הביטוח ברוח התואמת את הבנתו וציפייתו הטבעית של המבוטח; כדבריו של השופט ויתקון בפרשת עטיה (עמ' 782):

"ההגינות האלמנטרית דורשת - בפרט כשמדובר כאן בחוזה 'Uberrimae Fidei' - לגלות עיני המציע, ולהסביר לו את ההבדל בין מה שביקש מהחברה ומה שזו קבלה... הוא בא על תיקונו בכך שנפרש את החוזה כפי שהוא, כצרכן ו'איש קטן', רשאי היה להבינו. המבוטחים ביקשו ביטוח, והם קיבלו ביטוח שהיה להם יסוד להאמין שהוא תואם את המבוקש. כל נשכח, שהמדובר כאן בחוזה שדוגמתו נעשה לאלפים ורכבות בין מבטחים וציבור המבוטחים" (ההדגשה אינה במקור).

(ראו גם ע"א 13/76 אליהו חברה לביטוח בע"מ נ' עזבון המנוחה רזינה חיון, פד"י לב(1) 602, 609; מ' יפרח ו-ר' הרל"פ ששון - דיני ביטוח (מהדורה 2, תשס"א), עמ' 37-39, 45-49, 78; ד' שוורץ ור' שלינגר דיני ביטוח - חובות גילוי, פרשנות ומגמות התפתחות (תשס"ה), עמ' 249, 256, 359; נתניהו לעיל, עמ' 21; רע"א 2948/97 מגדל, חברה לביטוח בע"מ נ' מנורה, חברה לביטוח בע"מ, פד"י נה(3) 769, 801-802).

51. נהג הרוכש פוליסת ביטוח סובר לתומו כי הוא מקבל כיסוי מלא לנזק שיגרם לו בתאונת דרכים, והוא הדין במורשה מטעמו לנהוג ברכב. הוא אינו מעלה על דעתו שהכיסוי שהוא מקבל הוא חלקי בלבד, אלא אם חברת הביטוח מעמידה אותו במפורש על כך - בין בעל-פה ובין בכתובים. המחשבה כי נהגים רבים נוהגים ברכבם בלא לדעת כלל על קיומה של הגבלה לכיסוי, וממילא אינם נוקטים פעולה כדי לתקן את הדבר, מטילה על חברות הביטוח חובת גילוי מוגברת (פרשת אשור, עמ' 650).

יוצא מכך, כי על המבטח לחשוף בפני המבוטח את הסייגים לאחריות הביטוחית כבר בשלב הצעת הביטוח, ולפרט בה את ההחרגות והתנאים המיקדמיים לחבותו (שוורץ ושלינגר לעיל, עמ' 242-259; פרשת ישר, שם). חובה זו חלה ביתר שאת בעת הוצאת הפוליסה.

52. בענייננו, ככל שהתכוונו המבטחות להגביל את הכיסוי הביטוחי באופן שלא יחול על נהיגת מורשה לצרכי עסקו, לא רק שהדבר לא הובלט באופן שיהיה ברור לכל כי אין כיסוי לשימוש כזה, אלא הדבר לא נאמר כלל. יש לכך משקל רב בפרשנות התכלית של התנייה החוזית.

חובה סטטוטורית להבליט הגבלות

53. לחובת הגילוי החלה על המבטח מכוח עקרונות כלליים מצטרפת חובה סטטוטורית מיוחדת להבליט מגבלות וסייגים לחבות המבטח. סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח קובע, כי אין המבטח זכאי להסתמך על סייג להיקף חבותו, אם לא פירט אותו בפוליסה בסמוך לנושא אליו הוא נוגע, או שציין אותו בהבלטה מיוחדת. חובת הבלטת ההגבלות, כאמור, נקשרת לחובה לוודא שהמבוטח מודע לקיומן. מכוח פסיקת בית המשפט זה בפרשת ישר (עמ' 773) מוטלת אחריות אקטיבית על חברת הביטוח לוודא שהמבוטח מבין את פשר הגבלות הכיסוי. עליה להסב תשומת לבו של מבוטח לתנאי הפוליסה בדרך שתהא מובנת לו, ולוודא כי הוא ער לכך שתוקפה חל רק בהתקיים אותם תנאים. הפרת חובה זו עלולה לחסום את זכותו של המבטח לטעון לקיומם של סייגים בשלב מאוחר יותר.

כדברי המלומד הרדינג, המובאים בפרשת ישר (עמ' 774):

"The readability of insurance policies would appear to be a matter of relevance to the insurance industry since responsibility for complexity has fallen on insurers" (F.E. Harding, *"The Standard Automobile Insurance Policy: A Study of its Readability"* 34 J. OF RISK AND INSURANCE 39 (1967)).

חובה זו חלה, ביתר שאת, כאשר המשמעות מהגבלת הכיסוי הביטוחי עלולה לכרוך היעדר פיצוי לנפגע שסבל נזק גוף, או הטלת חובת שיפוי על בעל הפוליסה לקרנית, ששילמה פיצוי לנפגע, וכן נשיאה באחריות פלילית בגין היעדר כיסוי ביטוחי מלא.

54. החובה להבליט הגבלות כיסוי אחריות בתוך חוזה ביטוח משתלבת עם הוראות חוק הפיקוח על עסקי ביטוח, תשמ"א-1981, האוסר בסעיף 55 על מבטח לתאר תיאור מטעה עסקת ביטוח המוצגת בפני לקוח. תיאור מטעה מתייחס לענין מהותי הקשור בעסקה, ובין היתר, בענין היקף הכיסוי הביטוחי הניתן, הסייגים לו, והתנאים המוקדמים לקיומו (סעיף 55(ב)(2) לחוק הפיקוח על עסקי ביטוח).

היעדר כיסוי ביטוחי למורשה המשתמש ברכב למטרת עסקו, כפי שנטען בענייננו, שאינו מובלט באורח ברור וחד-משמעי בפוליסה, עלול להגיע כדי תיאור מטעה של הכיסוי הביטוחי, במיוחד כאשר מדובר בביטוח חובה לנזק גוף בתאונה, בין היתר לענין מורשה הנוהג ברכב לצרכי עיסוקו.

דוקטרינת הציפיות הסבירות של המבוטח

55. ראוי להזכיר בהקשר זה את הדוקטרינה בדבר הציפיות הסבירות של המבוטח, אשר התפתחה בארה"ב, ועל-פיה יש לפרש חוזי ביטוח באופן שיגשים את ציפיותיו הסבירות של המבוטח, וזאת אף במקרים בהם לשון הפוליסה סותרת מפורשות ציפיות אלו (ראו ברק, פרשנות החוזה לעיל, עמ' 644; R.E. Keeton, *"Insurance Law Rights"* ; 644 *at Variance with Provisions*" 83 HARV. L. REV. 961, 966 (1970); M.A. Clarke *The Law of Insurance Contracts* (2nd. ed., 1994), p. 348). טעמי עמדה זו נשענים בעיקרם על אורכה וסיבוכה של הפוליסה, המובילים את המבוטח, פעמים רבות, להימנע מלעייין בה כלל; על התפיסה שדוקטרינה זו תמרץ את המבטח ליידע את המבוטח טוב יותר אודות גבולות הפוליסה; על העובדה שפעמים רבות נכנסת הפוליסה לתוקף בטרם הגיעה לידי המבוטח; ועל שיקולים הקשורים בהגינות ובצדק חלוקתי (ראו ש' ולר "על התערבות בתוכנם של חוזי ביטוח באמצעות 'פרשנות'", עלי משפט ג (תשס"ג) 247, (268).

56. דוקטרינה זו מאפשרת לבית המשפט להתרחק מן האמור בחוזה עצמו, ולקבוע כי ציפיותיו הסבירות של המבוטח יזכו להגנה אף כנגד התנאה נוגדת בחוזה, כל עוד לא הוכח כי תניה זו הובאה במפורש לידיעתו של המבוטח. התוצאה של דוקטרינה זו היא, אפוא, הטלת חובה על המבטח להפנות את המבוטח באופן ישיר להגבלות אותן הוא מבקש להטיל, או להראות כי הפרמיה שנקבעה משקפת מחיר כיסוי נמוך, באופן ההופך את ציפיית המבוטח לכיסוי רחב יותר לציפייה בלתי סבירה. במשך השנים, התקבלה במדינות רבות בארה"ב גרסה מרוככת של עיקרון זה, לפיה לא ייעשה בו שימוש כנגד לשונו המפורשת של החוזה, אולם ניתן יהיה להיעזר בו בפרשנותה של הוראה עמומה. שלא בדומה לכלל הפרשנות כנגד המנסח, השימוש בעיקרון זה אינו דורש כי פרשנות המתיישבת עם ציפיותיו של המבוטח תתיישב היטב אף עם לשונו של החוזה, אלא עמימות ההתנאה כשלעצמה מאפשרת לנטוש את הטקסט החוזי, ולעבור לניתוח ציפיותיו של המבוטח (שוורץ ושליונגר לעיל, עמ' 367; ולר לעיל, עמ' 263-266). כך או כך, "מבחן ציפיותיו הסבירות של המבוטח" שימש את בתי המשפט האמריקאיים בהקשרים שונים ובוורסיות שונות, חלקן בעלות אופי פרשני וחלקן נוטשות כליל את ההתחקות אחר המשמעות העולה מן הטקסט. מגמות בכיוון מתן תוקף לציפיות המבוטח אף בניגוד לאמור בחוזה, ניתן למצוא אף בפסיקה האנגלית, אם כי לא באופן עקבי ובלא שימוש גלוי בדוקטרינה זו (Clarke לעיל, עמ' 351-352).

57. בישראל הוחלה דוקטרינה זו באופן חלקי (השווה ברק, פרשנות החוזה לעיל, 645-646). מבחן זה שימש את בתי המשפט עוד בטרם נקבו בשמו במפורש (ראו שוורץ ושליונגר לעיל, עמ' 367; ע"א 682/82 בן אריה נ' "סהר" חברה לביטוח בע"מ, פד"י לז (3) 589, 602-693; ולר לעיל, עמ' 266; פרשת עטיה, שם; רע"א 300/97 חסון נ' שמשון חברה לביטוח בע"מ, פד"י נב(5) 746, 756-757). התייחסות מפורשת אליו התרחשה בפרשת רע"א 3128/94 אגודה שיתופית בית הכנסת רמת-חן נ' סהר חברה לביטוח, פד"י נ(3) 281 (מפי השופט בך). דוקטרינה זו שנויה במחלוקת, ומעוררת שאלות מורכבות (פרשת כהן נ' מגדל, עמ' 46).

58. אין צורך לנקוט עמדה בשאלה האם יש לאמץ תיאוריה זו במקומנו ובאלו סייגים ומגבלות. די לצורך ענייננו בהצבעה על קיומה, המשתלב במגמה הכללית של המשפט להביא לאיזון ערכים ראוי בתחום חוזה הביטוח, החותר לכיבוד האינטרסים ההדדיים של הצדדים, כדי להביא לתוצאה צודקת והוגנת במסגרת איזון זה (ולר לעיל, עמ' 272).

פרשנות תכליתית מצרה של תניות פטור בביטוח

59. עקרון פרשנות תכליתית הנוהג בתחום דיני הביטוח מורה כי יש לפרש הגבלות על כיסוי ביטוחי בפוליסת ביטוח באורח מצמצם (פרשת סולל בונה, עמ' 326; פרשת ישר, עמ' 761; ע"א 184/79 ורנר נ' "סהר" חברה לביטוח בע"מ, פד"י לד(3) 152, 155; פרשת צור נ' תדד, עמ' 15). לצד חוזה הביטוח כחוזה אחיד-צרכני, אופיו של הביטוח ותכליותיו מובילים להתייחסות ייחודית אליו, המצדיקה - לצד הסדרתו בחוק מיוחד - גם כללי פרשנות מיוחדים. מדובר במוצר מורכב המספק שירות חיוני לציבור, שהבנת פרטיו ומונחיו מצריכה מומחיות מיוחדת, אלא אם כן התנאים החוזיים כתובים בשפה השווה לכל נפש. הקורא מן השורה עלול להיקלע לקשיים בקריאתו והבנתו של חוזה הביטוח מקום שהתנאים אינם מפורשים בו בבהירות. הסיכון לכך קיים בכל התקשרות צרכנית שאין בה שוויון כוחות, אולם בעסקת ביטוח שאינה פרי עסקה רצונית, אלא בבחינת חובה הנובעת מן החוק, על אחת כמה וכמה. כלל זה משתלב עם עקרון הפרשנות נגד המנסח, המקבל חיזוק מקום שמדובר בתניות פטור שמטרתן לשלול אחריות לנזקים שאחרת היו מכוסים על-ידי הפוליסה.

"הכלל המקובל עלינו, לענין פירושן של פוליסות ביטוח כנגד נסחיהן, מחייב, שבהיעדר תניה מפורשת בגוף הפוליסה, שהנטל לשלול את קיום התנאים לפטור מאחריות רובץ על המבוטח, לא תישמע חברת הביטוח בטענה, כי זאת התוצאה המתחייבת ממבנה ההגדרה ומהגיונו של הניסוח" (ע"א)

678/86 חניפים נ' "סהר" חברה לביטוח בע"מ, פד"י מג(4)
 (184,177).

אמצעי פרשנות זה של תניות פטור מקובל בשיטות שונות כדרך להגביל ולצמצם את היקפן של תניות פטור בחוזים. כך באנגליה וכך במקומנו (In re Albion 1 WLR 1026 (1953); ג' שלו תניות פטור בחוזים (1974), עמ' 69-70; ד' פרידמן ונ' כהן חוזים (כרך א, תשנ"א), עמ' 554-555; והשווה פרשת כהן נ' מגדל, עמ' 45).

60. כלל הפרשנות כנגד המנסח בתניות פטור או חריגים לביטוח משתלב עם חובת המבטח להבליט את התנאים והסייגים לחבות המבטח, ולהגדירם בצורה המפורטת והמדויקת ביותר, כדי שיהא ברור לכולי-עלמא דבר היעדרו של כיסוי ביטוחי. הפרשנות נגד המנסח בהקשר הביטוחי, משמשת בעיקר מקום שמדובר בחריגים לכיסוי הביטוחי. בית המשפט עמד על חובתו של המבטח להגדיר בבהירות את החריגים לאחריותו לנזקים:

"הכלל של פרשנות נגד הנסח מקבל משנה תוקף מקום בו מדובר בתניות פטור או בחריגים לכיסוי, הואיל והוראות אלה מוספות לחוזה הביטוח על מנת לשלול אחריות לנזקים, אשר לולא כן היו מכוסים על-ידי הפוליסה. מסיבה זו קובע חוק חוזה הביטוח את החובה להבליט תנאי או סייג לחבות המבטח (סעיף 3 לחוק). מאותה סיבה מחובתו של המבטח, המנסח את הפוליסה, להגדיר את החריגים לכיסוי בצורה המדויקת ביותר, על מנת שיוסק דבר היעדרו של הכיסוי הביטוחי. כדבריו של Ivamy (בעמ' 263-264), המובאים בע"א 188/84 ("צור" חברה לביטוח בע"מ נ' חדד, פד"י מ(3) 1, 14):

'Since exceptions are inserted in the policy mainly for the purpose of exempting the insurers from liability for a loss which, but for the exception, would be covered by the policy, they are construed against the insurers with the utmost strictness. It is the duty of the insurers to except their liability in clear and unambiguous terms'.

...

בערעור על פסק הדין בפרשת *Pan American World Airways, Inc. v. Aetna Cas & Sur Co.*, 368 F. Supp 1098 (1975), הוסיף וציין בית המשפט לערעורים, כי אין די בכך שהמבטח יצביע על-פירוש סביר של החריג על מנת שיוכר דבר קיומו, אלא עליו להראות, כי התקיימות החריג היא הפירוש הסביר היחיד של הסעיף בנסיבות העניין:

'The loss in this case is covered by the all risk policies if Pan American... can formulate a

reasonable interpretation of the terms of exclusion to permit coverage. On the other hand, it is not sufficient for the all risk insurers' case for them to offer a reasonable interpretation under which the loss is excluded; they must demonstrate that an interpretation favoring them is the only reasonable reading of at least one of the relevant terms of exclusion' (*Pan Am. v. Aetna* (1975), at 84)"

(פרשת טולל בונה, עמ' 326-327; ההדגשה אינה במקור).

(לענין פרשנות נגד המנסח ראו גם ע"א 779/89 שלו נ' טלע חברה לביטוח בע"מ, פד"י מח(1) 221, 230; ולהשגות בענין הכלל: ולר לעיל, עמ' 263-254; ד' שורץ ור' שלינגר "פרשנות חוזה הביטוח: פרשנות נגד המנסח ומבחן הציפיות הסבירות של המבוטח" קרית המשפט ג (תשס"ג) 345, 356-359).

61. משמעות הכלל היא, אפוא, איזון בפערי הכוח שבין המבטח למבוטח באמצעות הפרשנות התכליתית, המבקשת למנוע יתרונות טקסטואליים שהמנסח אחראי להם, תוך ניצול יתרון זה כלפי הצד שכנגד, המצוי בעמדה נחותה. כלל פרשני זה משתלב עם הציווי הסטטוטורי שבסעיף 3 לחוק חוזה הביטוח, המחייב הבלטת תנאי או סייג להיקף הכיסוי הביטוחי בפוליסה.

62. יוצא מכל אלה, כי מוטלת על המבטח חובה להגדיר את החריגים לכיסוי הביטוחי, כדי שיוסק דבר היעדרו של כיסוי ביטוח בצורה המדויקת ביותר. מקום שהדבר נעשה בהגדרות כלליות וסתמיות, תועדף פרשנות תכליתית המקיימת את הכיסוי, מפרשנות השוללת אותו. אין די שהמבטח יצביע על-פירוש סביר של החריג, כדי שיוכר דבר קיומו, אלא עליו להראות כי התקיימות החריג לכיסוי הביטוחי היא פירוש סביר יחידי של סעיף הפטור (פרשת טולל בונה, עמ' 327). יש לבחון כל חוזה ביטוח לפי נסיבותיו, ולאמץ את האופציה הפרשנית, המלמדת על כוונת הצדדים, ואשר יש בה סבירות ואיזון (שם, עמ' 328). דומה כי כללים אלה מקבלים משנה תוקף כאשר מדובר בביטוח חובה של רכב מנועי בתחום נזקי גוף כתוצאה מתאונות דרכים.

כללים אלה תומכים בפירוש התנייה החוזית בענייננו, על-פי החלופה המרחיבה את הכיסוי הביטוחי לשימוש ברכב בידי מורשה למטרת עסקו.

תניות פטור בראי החוזה האחיד

63. חוזה הביטוח הוא חוזה אחיד, והוראות חוק החוזים האחידים חלות עליו. במהלך עניינים רגיל, אין למבוטחים השפעה על תכניו. דרך כריתתו הייחודית, הכוללת הצעת ביטוח וקיבולה, הופכים את מאפייני עסקת הביטוח לעסקה המצויה בשליטתו הבלעדית של המבטח (פרשת בית הכנסת רמת-חן, עמ' 303). לפיכך, חלים על חוזה ביטוח כללי פרשנות של חוזים אחידים, ובכללם הכללים החלים על תנאים המקפחים את הצרכן (רע"א 6072/98 שדמון נ' מדינת ישראל, פד"י נד(1) 519, 526; פרשת קסטנבאום, עמ' 527; פרשת צור נ' תדד, שם; פרידמן לעיל, עמ' 88-89).

64. תניות פטור המגבילות את הכיסוי הביטוחי צריכות להיבחן, בין היתר, על רקע תפיסה של ביקורת שיפוטית על חוזה אחיד אשר יש בו, בשים לב למכלול תנאי החוזה ולנסיבות אחרות משום קיפוח המבוטחים או משום יתרון בלתי הוגן למבטח העלול להביא לידי קיפוח המבוטחים (סעיף 3 לחוק החוזים האחידים, התשמ"ג-1982; ע"א 5468/91 כלל חברה לביטוח נ' פול שקית בע"מ, פד"י מח(1) 470, 479; פרשת קסטנבאום, עמ' 527; ע"א 39/71 צור נ' ווסונג, פד"י כו(1) 190; פרידמן לעיל, עמ' 88-89). התנאי הוא מקפח אם יש בו הגנה על אינטרס של המבטח מעבר למקובל, כראוי בסוג התקשרות העומד לדיון. אין הוא מקפח, אם הוא נועד לשמור על האינטרס הלגיטימי הסביר של המבטח. היותו של חוזה ביטוח החובה בעל מאפיינים של חוזה אחיד תורם אף הוא למימד התכליתי של פרשנות התנייה החוזית העומדת לדיון בפנינו, ובאימוץ האופציה המקיימת את הכיסוי הביטוחי לגבי המורשה, והעדפתה על-פני האופציה השוללת כיסוי זה.

היקף הסיכון הביטוחי כאמת מידה לפרשנות תניית פטור

65. בגדר ההתחקות אחר התכלית האובייקטיבית של החוזה יש משמעות להיקף הסיכון הביטוחי הכרוך בתנייה החוזית העומדת לדיון. תנייה המגבילה כיסוי ביטוחי במקום שאין לכך משמעות ממשית על היקף הסיכון הביטוחי שהמבטח לוקח על עצמו, עשויה להתפרש בצמצום כנגד המבטח כדי למנוע את קיפוח המבוטח.

66. גישתו המצמצמת של דין הביטוח לתניות חוזיות המגבילות את היקף הכיסוי הביטוחי באה לידי ביטוי, בין היתר, בהוראות סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח, הקובע:

29". טעד מיוחד

היתה חבות המבטח או היקפה מותנים על-פי חוק או על-פי החוזה, בין לחיוב ובין לשלילה, במעשה או במחדל של המבוטח או של המוטב, שלא השפיעו השפעה של ממש על סיכון המבטח, רשאי בית

המשפט, אם נראה לו צודק לעשות כן בנסיבות הענין,
לחייב את המבטח בתגמולי הביטוח, כולם או מקצתם,
אף אם התנאי לא קויים או הופר".

זוהי סמכות שביושר, הניתנת לבית המשפט, להגמיש הוראות בפוליסת ביטוח, שאחרת עלולות היו להיות נוקשות וחמורות מדי (א' ידין חוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (תשמ"ד), עמ' 93).

67. בענייננו, לא הוכח כי המבטחות ייחסו משקל לעיסוקיהם של המבוטחים או של מורשים פוטנציאליים על ידם, לענין הערכת היקף הסיכון הביטוחי. לא נכללו שאלות בענין זה במהלך ההתקשרות בחוזה הביטוח, לא צויין דבר בהקשר זה בתעודת הביטוח עצמה, ואף לא ניתנה אופציה ביטוחית מיוחדת למקרה של נהיגת מורשה לצרכי עסקו. נתונים אלה מצביעים, לכאורה, על כך שנסיעות למטרת עבודה, ככל שהן נוגעות למכוניות פרטיות, בין של בעל הפוליסה ובין של מורשה מטעמו, לא שימשו נתון בר משקל בהערכת היקף הסיכון הביטוחי של חברות הביטוח.

השלכות מעשיות של שלילת כיסוי ביטוחי מהמורשה הנוהג למטרות עסקו

68. פרשנות המביאה לשלילת כיסוי ביטוחי של מורשה שניזוק בתאונה אגב נהיגה למטרות עסקו, אינה מתיישבת עם ציפייתם הסבירה של ציבור הנהגים המבוטחים, וגם איננה סבירה מבחינת מרחב הסיכון שחברות הביטוח לוקחות על עצמן בבטחן ביטוח חובה כאמור; יש להדגיש, כי בענייננו, הדברים אמורים במצבים של השאלת רכב למורשה לשימוש אקראי. ייתכן מצב אחר בהעברת השימוש ברכב למורשה לצורכי עסקו למשך זמן ממושך.

69. מבחינת המבוטח ושואל הרכב, אין זה סביר ואין זה תואם את הציפייה האנושית הטבעית, כי השאלה אקראית של מכונית לאחר תחייב אבחנה דקה, הנעוצה במטרת נסיעתו של המורשה לצורך תחילת היקף הכיסוי הביטוחי. וכי ייתכן כי נסיעת המורשה לקניות או להיפגש עם חברים - תכוסה בידי הביטוח; ואילו נסיעה לפגישה עסקית או לצורכי עבודתו האחרים - לא תכוסה? יש לזכור עוד כי המצבים השכיחים של השאלת רכב לאחר כרוכים, לא אחת, במסירת הרכב לבני משפחה או לידידים קרובים, העשויים להיזקק לרכב לצרכיהם. האם סביר להניח כי בן השואל את מכוניתו של אביו יוכל להשתמש בה לצרכי נסיעה לחבריו, או ללימודיו, אך לא למקום עבודתו? או, למשל, לבן או בת זוג של מבוטח יינתן כיסוי ביטוחי לנסיעה לצרכים חברתיים או משפחתיים, אך אם השתמשו ברכב כדי להגיע לעבודתם לא יינתן להם

כיסוי ביטוחי? זאת ועוד, המצבים בהם נזקק מבוטח להשאל את רכבו לאדם קרוב מתרחשים לעיתים תכופות דווקא במצבי חירום או כפרי צורך דחוף מיוחד, ובכלל זה לצורכי הגעה לעבודה של השואל, כאשר קיומו של כיסוי ביטוחי לשימוש כזה מצוי בתחום הציפייה הסבירה, הן של המבוטח והן של המורשה. האפשרות כי נסיעת קרוב או ידיד ברכב לצורכי עבודתו אינה מכוסה על-ידי הביטוח כה נוגדת את הציפייה הטבעית ואת אורחות החיים המקובלות בחברה בישראל, עד כי גם לאלה השפעה ישירה על תכליתה האובייקטיבית של התנייה החוזית.

70. הגבלת זכותם של נהגים מבוטחים להשאל את רכבם באופן אקראי למורשים גם לצורך שימוש לצרכי עסקים, פוגעת פגיעה בלתי ראויה בציבור הרחב, ובמיוחד במבוטח, המשאל את רכבו בתום לב, ועלול למצוא עצמו במצב, שמבלי משים, הוא עובר עבירה פלילית בשל היעדר כיסוי ביטוחי מלא, וחייב בשיפויה של קרנית על סכומי הפיצוי שתפצה בהם את הנהג המורשה הנפגע. הגבלה כזו של הכיסוי הביטוחי אינה מתיישבת עם הצרכים הטבעיים והמהלך הרגיל של שימוש יומיומי ברכב. היא אינה מתחייבת באופן אמיתי מבחינת היקף הסיכון הביטוחי החל על חברות הביטוח.

הגישה בארצות-הברית

71. בארצות-הברית קיימת התייחסות ביקורתית לניסיון להוציא מכלל הכיסוי הביטוחי שימוש ברכב למטרות עסקיות, מקצועיות או מסחריות, מאחר שניסיון זה מסכל את מטרת חוזה הביטוח ואת הסדר חובת הביטוח כאחד (ראו למשל: *Marcus v. Hanover Insurance Co., Inc.*, 740 So. 2d 603 (Supreme Ct. Louisiana, 1999); Timothy D. Kuo "*Marcus v. Hanover Insurance Co.: The Louisiana Supreme Court Invalidates the 'Business Use' Exclusion as Contrary to Compulsory Automobile Liability Insurance Laws*" 74 TUL. L. REV. 1579 (2000)).

הלכה פסוקה קודמת

72. הפסיקה בעבר הכירה במספר מקרים בתוקפן המשפטי של תניות חוזיות הדומות לענייננו, ופירשה אותן כשוללות כיסוי ביטוחי בגין שימוש ברכב על-ידי מורשה לצורך עיסוקו. עמדה זו ננקטה אצלנו בעקבות פסק הדין האנגלי, בענין *Passmore v. Vulcan Boiler & General Insurance Co. Ltd.* (1936), 54 Ll. Rep. 92; 80 Sol. Jo. 167; 52 T.L.R. 193; 154 L.T. 258; (1936). באותו ענין, הכיר בית המשפט בתנאי דומה כעילה לשלול כיסוי ביטוחי במקרה של נסיעה שבה המבוטח וחברתה נסעו שתיהן כל אחת לעבודתה, והכיסוי הוכר לגבי המבוטחת, ונשלל מהחברה. הלכה זו תקפה באנגליה גם בעת הזו (ראו: MacGillivray לעיל, עמ' 905-906; *Pailor v. Co.*);

D.H.R Moody; אך השווה: *operative Insurance Society, Ltd.* [1930] 38 L.L.R. 237
(Chemists) Ltd. v. Iron Trades Mutual Insurance Company Ltd. [1971] Lloyd's Rep.
 386). התייחסות לפסיקה זו תוך הסכמה לתוצאותיה ניתן למצוא בע"א 473/64 כץ נ' ירדניה חברה ישראלית לביטוח בע"מ, פד"י יט(1) 551, ובע"א 656/76 צור חברה לביטוח בע"מ נ' מוסקוביץ, פד"י לב(2) 330 (להלן - פרשת צור נ' מוסקוביץ), אם כי באותם מקרים הכיר בית המשפט בחבות חברת הביטוח, על בסיס הנתונים של אותו מקרה. עם זאת, גם בימים עברו, ניתן למצוא הסתייגויות מהלכה זו. בע"א 608/70 החברה הלאומית לביטוח ולאחריות בע"מ נ' לבן, פד"י כה(1) 785, 789, אמר השופט ויתקון ביחס לפסק דין Passmore האמור: "לא הייתי מהסס לומר שפסק-הדין בענין Passmore בטעות יסודו, ואינו ראוי שנלך בעקבותיו". אולם, הוא לא נזקק להתמודד ישירות עם הלכה זו, שכן חבותה של חברת הביטוח נקבעה באותו ענין על בסיס אחר.

73. לגישתי, אין עוד לדבוק בגישה שנהגה בעבר בסוגיה זו. ראשית, מרבית פסקי הדין שניתנו בנושא זה מתייחסים לתקופה שקדמה להסדרי חוק הפיצויים, ולתפיסת האחריות המוחלטת בגין נזקי גוף בתאונות דרכים וביטוח החובה החל בצידם (ע"א 346/56 וגנר נ' ברנר, פד"י יא 934; פרשת כץ נ' ירדניה, עמ' 560; פרשת החברה הלאומית לביטוח ולאחריות בע"מ, עמ' 789). השינוי הנורמטיבי בהסדרי הפיצויים לנפגעי תאונות דרכים הביא מהפכה לא רק בהסדרים הסטטוטוריים הישירים בתחום זה, אלא גם בגישה לפרשנות חוזי הביטוח הנגזרת מהם, ובין היתר, ביחס לפוליסות ביטוח חובה לכיסוי נזקי גוף בתאונות דרכים. פסק הדין היחידי בנושא זה, המאוחר לתחילת הסדרי חוק הפיצויים, הוא צור נ' מוסקוביץ, אולם באותו ענין לא נזקק בית המשפט לניתוח משפטי ישיר של התנייה החוזית האמורה, שכן הוא מצא דרך להכיר בכיסוי הביטוחי לנזק שנגרם למורשה בנסיעה למטרות עבודה על דרך הרחבת הפירוש למושג "שימוש למטרה חברתית" של בעל הפוליסה המהווה שימוש מותר מבחינתו. ואכן, המעיין בפסיקה הישנה בנושא זה מאתר על נקלה את המאמצים שעשו הערכאות השונות למצוא פתרונות להיחלץ "מעונשה" של התנייה החוזית האמורה בדרכים שונות - אם על-ידי מיקומה של הנסיעה בגדר מטרות חברתיות או פרטיות של בעל הפוליסה ואם בדרכים אחרות (לניתוח הפסיקה בנושא זה ראו פרידמן לעיל, עמ' 104 ואילך).

74. אפשר, שאין מקריות בעובדה שמאז תחילת שנות ה-80 לא עלתה תנייה חוזית כזו למבחן ביקורת נוסף בפני בית משפט זה, ולא מן הנמנע הוא כי בפרקטיקה הנוהגת, ושלא כמו במקרה שלפנינו, טענת היעדר כיסוי ביטוחי ביחס למורשה שנפגע אגב נסיעה לצורכי עיסוקו אינה נטענת דרך שגרה בידי חברות ביטוח.

75. מכל מקום, תפיסות הפרשנות כפי שהתפתחו בעשורים האחרונים, על רקע הסדרים נורמטיביים כוללים שהתגבשו בתחום הפיצוי וביטוח החובה מפני נזקי גוף בתאונות דרכים, פרי צרכים חברתיים וכלכליים, מצדיקים שינוי במדיניות השיפוטית בהתייחס לתניות חוזיות בחוזי ביטוח חובה כדוגמת זו שלפנינו.

פרשנות תניית חוזה ביטוח החובה - מסקנות

76. יש לפרש את תעודת הביטוח והתנייה החוזית נשוא ענין זה על-פי אומד דעת הצדדים כפי שמשמעת מן החוזה, ובמידה שאינה משמעת ממנו - מתוך הנסיבות. יש לבחון את מילותיה של הפוליסה ואת המתחם הלשוני שהן תוחמות לצורך בחינת התכלית. יש לבחון את אומד דעת הצדדים - הוא התכלית הסובייקטיבית, ובצידה יש לתת משקל לתכלית האובייקטיבית, הבוחנת את התנייה החוזית על רקע התשתית הנורמטיבית והאנושית הכוללת הפרושה סביבה. ברקע תשתית זו, עומדים יחסי מבטח ומבוטח בביטוח חובה, המושפעים מההסדרים הסטטוטוריים המיוחדים של חוק הפיצויים וקימו של ביטוח חובה מפני נזקי גוף בתאונה, שהפרתו מהווה עבירה על החוק. תכלית תעודת ביטוח החובה נשאבת גם מאופיים המיוחד של יחסי הצדדים לחוזה ביטוח, המטילים חובות מיוחדות לא רק על המבוטח, אלא גם על המבטח, ומקיומם של יסודות של "חוזה אחיד" בביטוח הסטנדרטי, היוצרים פערי כוח מובהקים בין המבוטח למבטח. התכלית החוזית מושפעת גם מן העובדה שקיים פער בשיטה בין חובת הביטוח מפני נזקי תאונת דרכים החלה על המבוטח, בלא קיום חובה מקבילה למתן כיסוי ביטוחי מלא על-ידי חברות הביטוח המסחריות; הפרשנות התכליתית מושפעת גם מציפיותיהם הסבירות של המבוטחים, הנלמדות, בין היתר, מאורחות החיים וצרכי השגרה של המשתמשים ברכב. הפרשנות התכליתית חותרת להרמוניה נורמטיבית, משתלבת בנוהג וביציפיות הטבעיות של האדם - הן המבוטח והן המבטח - ומבקשת להשיג תוצאות צודקות, סבירות והגיוניות (ברק, פרשנות החוזה לעיל, עמ' 640, 645-646).

מן הכלל אל הפרט

77. בפרשנות התנייה החוזית נשוא ענייננו, המשקל המצטבר של מתחם האופציות הלשוניות הנלמדות מהנוסח המילולי של התנייה, בצירוף אומד הדעת הסובייקטיבי של הצדדים, ובהינתן התכלית האובייקטיבית של חוזה הביטוח, על רבדיה ומרכיביה השונים, מוביל למסקנה כי יש לקבל את החלופה הפרשנית הפורשת את הכיסוי הביטוחי על פגיעה של נהג מורשה שהשתמש ברכב למטרות עסקו.

78. אשר למישור המילולי, תעודת הביטוח אינה כוללת אמירה מפורשת לפיה, בצד ההיתר לבעל הפוליסה להשתמש ברכבו למטרת עסקו, אין כיסוי ביטוחי לנהיגת מורשה למטרת עסקו. התנייה מנוסחת בלשון החיוב - היא לשון ההיתר לבעל הפוליסה, ולא לשון האיסור על המורשה. ההיתר ביחס לבעל הפוליסה מלווה מיד באיסור המופנה אליו להשתמש ברכב לכל מיני מטרות ושימושים מקצועיים אחרים המפורטים בחלק ב' של הפוליסה (למעט אלה שהותרו במפורש), וניסוח זה מתיישב עם אפשרות כי ההיתר שניתן לבעל הפוליסה לנהוג למטרות עבודתו או מקצועו נועד להבהיר כי בצד היתר זה, יש איסור להשתמש ברכב למטרות מקצועיות אחרות, אלא אם כן הדבר הותר במפורש. ניסוח זה מאפשר, כאופציה לשונית, את הפירוש לפיו ההיתר לבעל הפוליסה כלל לא נועד לשלול נסיעה דומה של מורשה, העומד בנעליו, אלא הוא נועד להגדיר את המותר והאסור מבחינת בעל הפוליסה עצמו, מתוך הנחה כי המורשה עומד בנעליו לכל דבר וענין. כנגד פירוש זה עומדת האפשרות כי ההיתר לבעל הפוליסה מכוון להשמיע שלילת כיסוי ביטוחי על המורשה לנהוג למטרות עסקו שלו, בבחינת מההיתר הניתן לבעל הפוליסה לנהוג לצרכי עסקו, משתמעת שלילת הכיסוי למורשה לנהוג לצרכי עסקו שלו. יש לבחור באופציה הלשונית הראשונה. אופציה זו מתיישבת עם תכלית חוזה הביטוח בדרך הראויה ביותר.

79. התכלית הסובייקטיבית אינה מצביעה על קיום כוונה משותפת של שני הצדדים לשלול את הכיסוי הביטוחי על נהיגת מורשה לצורכי עיסוקו. הנחתו הטבעית של המבוטח היא כי כאשר הוא משאיל את רכבו לקרוב או לידיד לנסיעה אקראית, קיים כיסוי ביטוחי לנהיגת מורשה גם לצורכי עיסוקו. המהלכים שקדמו לחתימה על חוזה הביטוח ודרך ניסוחה של הצעת הביטוח, תומכים בקיום הבנה כזו בלב המבוטח. תורמת לכך גם התייחסות חברת הביטוח במהלך ההתקשרות בחוזה הביטוח ובתנאי תעודת הביטוח המצביעים על כך שעיסוקו של המבוטח אינו יסוד בקביעת היקף הסיכון הביטוחי שהיא לוקחת על עצמה, לפחות ביחס למכוניות פרטיות, וסביר להניח כי כך הדבר גם ביחס לנהיגת המורשה, והראייה כי ענין זה לא הוסדר במפורש בהסדר הביטוח.

80. ומעבר לכך, התכלית האובייקטיבית שביסוד התנייה החוזית היא בעלת ערך רב במיוחד בנסיבות אלה. היא משתלבת בהסדר הנורמטיבי הכולל, שתעודת הביטוח היא מרכיב אחד בתוכו. פרשנות תכליתה של התנייה החוזית בדרך המקיימת את הכיסוי הביטוחי, משתלבת בתשתית החקיקתית בתחום הפיצוי לנפגעי תאונות דרכים - חוק הפיצויים, היוצר אחריות לפיצוי ללא אשם, הסדר ביטוח חובה לנזקי גוף מכוח

פקודת הביטוח הנלווה לכך, והיעדר קורלציה בין חובת הביטוח החלה על המבוטח מכוח החוק לבין היעדר חובה מקבילה על חברות הביטוח להעניק כיסוי ביטוחי מלא לנזק גוף, כנדרש מהמבוטח על-פי החוק. בנסיבות אלה, הפרשנות התכליתית של ביטוח החובה חותרת להשגת הרמוניה נורמטיבית, והיא מושכת לכיוון הכרה בהיקף הכיסוי הביטוחי על נהיגת מורשה לצורכי עסקו, שאם לא כן, בעל הפוליסה עלול אף להתחייב בפלילים, ואף להימצא חייב בשיפוי קרנית על הפיצוי ששלמה לנפגע. כללי האחריות המיוחדים בחוזי ביטוח, המטילים על המבטח חובות גילוי מיוחדות לגבי סייגים לאחריות, ועקרונות הפירוש לטובת המבוטח של תניות המסייגות את אחריות המבטח, והיותו של חוזה הביטוח בעל אופי של חוזה אחיד, המתאפייין בפערי כוחות ברורים בין המבטח כצד חזק למבוטח כצד חלש - כל אלה מצביעים על תכלית אובייקטיבית המביאה לפירוש מיטיב עם בעל הפוליסה. ומעבר לכל אלה, הציפיות הטבעיות של המבוטחים, הרשאים על-פי הביטוח להשאל את רכבם למורשים מטעמם, אינן מתיישבות עם הגבלת כיסוי ביטוחי כנטען. נסיעת מורשה לעבודתו או למטרות עסקו כמוה כנסיעה למטרה משפחתית או חברתית בשגרת החיים, והאבחנה ביניהן לצורך כיסוי ביטוחי איננה תואמת את הליכות החיים, את צורכי בני האדם ואת הציפיות הטבעיות הפועלות בנוהגם של הבריות בענין זה. חלק גדול מהציבור בישראל קשור ותלוי באורח הפרשנות של תנייה זו.

81. משקלם המצטבר של הגורמים האמורים - מתחם האופציות הלשוניות הקיים לפירוש התנייה החוזית, והתכלית הסובייקטיבית והאובייקטיבית, מצדיק את פירושה של התנייה החוזית בתעודת הביטוח באופן שאינו שולל כיסוי ביטוחי ממורשה הנפגע אגב נהיגה לצורכי עסקו. יש לקבל, אפוא, את עמדת המשיבים, ולדחות את ערעורן של המבטחות לענין זה.

מצב רצוי: הסדר בחקיקה או בנוהלי פיקוח

82. יוער בהקשר זה, מעבר לנדרש: נושא ערעור זה, על רקע משמעותו הכללית והשלכותיו הנרחבות על מרבית ציבור הנהגים במדינה, ראוי לו שימצא הסדר נאות במסגרת חקיקתית או במסגרת הסדרי הפיקוח על תחום ביטוח החובה מפני נזקי גוף בתאונות דרכים. ישנה חשיבות רבה שלא להותיר את שאלת היקף כיסוי ביטוח החובה הניתן לנהג רכב פרטי פתוחה להתניה חוזית ככל שמדובר בנהיגת מורשה למטרות עיסוקו, כדי להבטיח מפני השמת מכשול בפני עיוור, וכדי להימנע מגרימת תקלה לציבור.

מניעות חברת הביטוח מהסתמכות על סייגים להיקף הכיסוי הביטוחי שלא הובלטו

כראוי

83. קו הניתוח העיקרי שנקטנו בו לבחינת משמעותה של התנייה החוזית בסעיף 22 לפוליסה התמקד בהתחקות אחר פרשנותה החוזית של התנייה כדי להגדיר באמצעותה את היקף הכיסוי הביטוחי הניתן למורשה שנהג לצרכי עסקו.

להשלמת הדברים, יצוין אך בקצירת האומר, כי יתכן נתיב משפטי נוסף שהחלתו על ענייננו עשויה להביא אף היא לתוצאה כי התנייה החוזית בפוליסה אינה יכולה להתפרש כמגבילה את אחריותו של המורשה הנוהג לצרכי עבודתו.

84. סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח קובע:

”3. חובה להבליט הגבלות

תנאי או סייג לחבות המבטח או להיקפה יפורטו בפוליסה בסמוך לנושא שהם נוגעים לו, או יצוינו בה בהבלטה מיוחדת; תנאי או סייג שלא נתקיימה בהם הוראה זו, אין המבטח זכאי להסתמך עליהם”
(ההדגשה אינה במקור).

הוראה זו חלה מקום בו מבקש המבטח לצמצם את היקף חבותו הבסיסית באמצעות תנאי או סייג נסתר (פרשת כהן נ' מגדל, עמ' 46). לפי סעיף זה,

”המבטחת זכאית להסתמך על הגבלת החבות, רק אם עמדה בדרישות הצורניות אותן מטיל הסעיף, קרי, פירוט הסייגים או התנאים לחבות בחוזה הביטוח במקומות הרלבנטים או על ידי הבלטה מיוחדת שלהם. במידה וחברת הביטוח אינה עומדת באחת מהדרישות הצורניות הנ”ל, אין היא זכאית להסתמך על הגבלת חבותה” (ע”א 5757/97 אליהו, חברה לביטוח בע”מ נ’ חמאדה, פד”י נג” (5) 849, 863).

על הרציונאל מאחורי סעיף זה עמד הנשיא שמגר ברע”א 3577/93 הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע”מ נ’ מוריאנו, פ”ד מח (4) 70:

”סעיף 3 לחוק משתלב בתכלית הכללית של החוק שהיא ההגנה על אינטרס המבוטח. הסעיף אינו מאפשר למבטח להגניב לפוליסה תניות המסייגות את החבות. החוק מטיל נטל על המבטח כדי להעלות את ההסתברות שהמבוטח ידע את הסייגים לחבות” (שם, עמ' 82-83; ההדגשה אינה במקור).

85. על-פני הדברים, נראה כי סעיף 3 לחוק, הן על-פי לשונו והן על-פי הרציונאל שמאחוריו, חל בענייננו, והוא שולל מן המבטחות את זכותן להסתמך על התנייה החוזית כעילה לשלול את היקף הכיסוי הביטוחי הניתן למורשה הנוהג למטרות עסקו.

התנייה החוזית מדברת בהתרת השימוש ברכב לצרכי עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה, למעט, שימושים שונים הנקובים בסעיפים הבאים בפוליסה אלא אם הותרו במפורש בפוליסה. היא אינה מדברת כלל בהגבלות על הכיסוי הביטוחי, החל על המורשה, להשתמש ברכב מטעם בעל הפוליסה. ניסיונה של חברת הביטוח להסיק מתוך הגדרת השימוש המותר לבעל הפוליסה את האיסור על השימוש למטרות עסק בידי המורשה היא בבחינת סייג לכיסוי ביטוחי, שלא רק שלא צוין בהבלטה מיוחדת, אלא הוא לא צוין כלל. אפילו אם הנחנו, כגרסתן של המבטחות, כי כוונת התנייה החוזית לשלול כיסוי ביטוחי לנהיגת מורשה לצרכים עסקיים, גם אז כוונה זו חבויה עמוק בתוך התנאי המתיר לבעל הפוליסה שימוש לצרכי עסקו, ונדרש מעשה לוליינות פרשני מורכב כדי להסיק מתוכו את אשר המבטחות מבקשות כי נסיק. משלא מתקיימת דרישת סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח בענייננו, אין המבטחות זכאיות להסתמך על התנייה החוזית כמקימה עילה להגבלת כיסוי ביטוחי לנהיגת המורשה ברכב לצרכי עבודתו, כנטען.

גם טעם זה עשוי, כשלעצמו, להצדיק את דחיית ערעורן של המבטחות.

הנוק

טענות המערערות

86. המערערות טוענות אף לענין גובה הנוק שנפסק לחובתן. לטענתן, לא היה מקום לקבוע כי המנוח היה מצליח לשפר את השתכרותו במשך הזמן, ובכל מקרה, לא בשיעור שנקבע (הכפלת ההכנסה בתוך כ-10 שנים), וזאת נוכח עמדת בית המשפט קמא עצמו, ובהיעדר כל ראיה או נתון תומך בכך. כן הן מלינות על הקביעה, לפיה היה המנוח, שעבד כעצמאי, פורש מעבודה בגיל 70, ולא בגיל 65 כמקובל. זאת, הן לאור פסיקה שהכירה בגיל 65 כגיל הפרישה אף לעצמאים, והן לנוכח הדרישות הפיזיות של עבודתו, אשר לא ניתן להתמיד בהם בגיל מבוגר, לפי הטענה. למצער, היה מקום לחשב את הכנסתו בתקופה זו לפי השכר הנמוך שננקט לגבי עשר השנים הראשונות, ולא על-פי שיעור השכר הגבוה, המבוסס על הכפלת ההכנסה עם ההתקדמות בעבודה. מן העבר השני, טוענות המערערות, כי לא היה מקום לחשב את תקופת ההשתכרות של המשיבה 1 - אלמנת המנוח, עד לגיל 60 בלבד, שכן לאור עמדת הפסיקה, גיל הפרישה אף

לעובדת הוא 65 שנים. כן מוסיפות המערערות וטוענות כנגד ממצאי העובדה של בית המשפט בדבר רמת השתכרותה של המשיבה 1, לרבות הטענה כי היה מקום להכפיל גם הכנסה זו כעבור 10 שנים, ולנקוט לגביה הנחות דומות לאלה שהונחו לגבי השתכרותו של המנוח. לאור החישוב המוצע על-ידן, מבקשות המערערות כי סכום הפיצויים יוקטן לשיעור של 88,549 ש"ח.

ממך, שעשוי לחוב בנזקים של המשיבים 1-4 מכוח חובת שיפוי, הצטרף לטענת המבטחות בענין הנזק.

טענות המשיבים 1-4 לענין הנזק

87. המשיבים 1-4, בערעור שכנגד שהגישו לענין הנזק, ובתשובתם לערעור המבטחות, טוענים כי ראוי לקבוע שהכנסות המנוח היו צפויות לעלות במידה גדולה יותר משנקבע בפסק הדין קמא, לאור נתונים אישיים וכספיים שונים. הם אף תומכים את יתדותיהם בקביעת בית המשפט קמא לגבי גיל הפרישה שהיה צפוי למנוח, כעצמאי.

בנוסף לכך נטען, כי לא היה מקום להתחשב לצורך חישוב הנזק ביציאת האלמנה לעבוד מחוץ לבית לאחר התאונה, שכן אין להפוך את המצוקה הכלכלית שנקלעה אליה עקב מות בעלה, ואשר חייבה אותה לצאת לעבודה, לגורם המיטיב עם המבטחות. לפיכך, אין לכלול הכנסות אלו בקופה המשפחתית לצורך חישוב הידות.

עוד נטען, כי היה מקום לנכות מס לפי השיעור בו היו מתחייבים האלמנה והיתומים, ולא המנוח, שכן הם "הנפגע" כמובנו בס' 4(א)(2) לחוק הפיצויים לנפגעי תאונות דרכים. לא כל שכן, לגבי חלקן של הבנות הקטינות, אין לנכות ממנו כל מס. הם סבורים אף כי אין הצדקה למנוע מתלויים פיצויים בגין קיצור תוחלת החיים.

תשובת המערערות

88. המבטחות מתנגדות לטענת השאירים והעזבון לפיה הכנסתו של המנוח ערב התאונה היתה במגמת עלייה, וטוענות שמצבו הכלכלי היה גרוע, והוא שאיר אחריו חובות רבים. המבטחות מציגות נתונים שונים אודות נכסיו והכנסותיו של המנוח, בניסיון להוכיח שבסיס ההכנסה של המנוח היה נמוך. לטענתן, אין מקום לקחת את השכר הממוצע במשק כאינדיקציה, כיוון שהנתונים ברורים ויש להסתמך עליהם. כן

נטען כי יש להתחשב בעבודתה של האלמנה לפני התאונה, ומצביעות על פסקי דין שונים שיש בהם כדי להצדיק לדעתן את דחיית טענות המשיבים 1-4 בערעורן.

הכרעה

89. עיון בטענות הצדדים מגלה כי אין מקום להתערב בממצאים בענין גובה הנזק. גיל הפרישה של המנוח נקבע בהתאם לחזקה המקובלת בדבר גיל פרישה לעובד עצמאי (ריבלין לעיל, עמ' 906). אף חישוב ניכוי המס נעשה בהתאם לדין, תוך התייחסות למס החל על המנוח, ולא על התלויים (ע"א 813/81 ציון חברה לביטוח בע"מ נ' עיזבון המנוח דוד בוטקילה ז"ל, פד"י לח(4) 785, 791; ריבלין לעיל, עמ' 767). אכן, אפשר וניתן היה לחשב את הנזק על בסיס השתכרות גבוהה יותר, או נמוכה יותר, אפשר היה להעריך את שנות עבודתה של המשיבה 1 ביתר או בחסר, וכיוצא באלה. אולם בית המשפט קמא לא סטה מתחום ההערכות והקביעות אותן רשאי היה לקבוע במסגרת הדין והעובדות שהונחו בפניו, ובגדר שיקול הדעת הנתון לו כערכאה דיונית להעריך את כלל הנתונים שבפניו ולהכריע על-פיהם. בנסיבות אלה, אין מקום להתערב בהערכת הפיצוי שנקבעה על ידו. בנסיבות אלו, לא קמה עילה להתערבות בית המשפט שלערעור בקביעות בענין גובה הנזק (ע"א 162/88 אסולין נ' א.פ.ס.ק - הנדסת חשמל ובקרה, תק-על 91(2) 1057).

90. סוף דבר, אציע לקבוע כי דין ערעור המבטחות הן לענין האחריות, והן לענין הנזק להידחות; דין הערעור שכנגד להידחות אף הוא.

המערערות תשלמנה שכר טרחת עורך-דין כדלקמן: למשיבים 1 עד 4 - 35,000 ש"ח; למשיבה 5 (קרנית) - 20,000 ש"ח; למשיב 6 (ממן) - 15,000 ש"ח.

ש ו פ ט ת

הנשיאה ד' ביניש:

מסכימה אני עם חברתי השופטת א' פרוקצ'יה אשר הגיעה למסקנה כי יש לפרש את התנייה החוזית בתעודת הביטוח הנדונה, באופן שאינו שולל כיסוי ביטוחי ממורשה של בעל הפוליסה שנפגע אגב נהיגה לצרכי עסקו. עוד מסכימה אני עם חברתי כי נוכח שינוי העתים, הסדרי חוק הפיצויים ותפיסת האחריות המוחלטת ומהטעמים הנוספים שפרטה, יש מקום לסטות מגישת הפסיקה בעבר בענין זה, וזאת כאשר הדרך

הפרשנית מאפשרת זאת. כמו כן אני מצטרפת להמלצה לקביעת הסדר נורמטיבי מקיף ויתכן שניתן לעשות כן במסגרת הסדרי הפיקוח על תחום ביטוח החובה מפני נזקי גוף בתאונות דרכים.

ה נ ש י א ה

השופט א' א' לוי:

אני מסכים לפסק-דינה המקיף של חברתי, השופטת א' פרוקצ'יה, על תוצאתו ועל נימוקיו. על אלה אוסיף רק כי להשקפתי, גם מבחינה מעשית אין לצפות מבעל פוליסה כי יוכל להבטיח את מטרת השימוש בכלי-רכבו בידי המורשה לכך. בהעדר אפשרות ממשית בידי הבעלים לשלוט באופי השימוש, ונוכח הקושי הראיתי הניצב לפתחו – בפרט במקרה בו מצא המורשה, לדאבון הלב, את מותו – להראות כי לא התיר שימוש אסור בכלי-הרכב, נשלל מן הבעלים כוחו למנוע או, למצער, לצמצם את הסיכון הביטוחי. אף מסיבה זו סבורני כי אין זה ראוי "לגלגל" סיכון זה על שכמו.

זאת ועוד, לאחר עיון בעובדותיה של הפרשה, אינך יכול שלא לתהות מה היגיון עקרוני נמצא להן, למערערות, באימוצה של פרשנות, המבחינה בין שימוש ברכב למטרות עסק בידי בעל הפוליסה לבין שימוש זהה בידי מורשה, זולת חפצן להתנער בדיעבד מאחריותן הביטוחית נוכח תוצאתו הקשה של האירוע. עם דבר זה אין להשלים.

ש ו פ ט

השופטת ע' ארבל:

אני מסכימה לפסק דינה המעמיק והסדור של חברתי, השופטת פרוקצ'יה. אני רואה לנכון להדגיש את החשיבות שבהסדרת הסוגיה העומדת במוקדו של ערעור זה בחקיקה, או – כהצעת השופטת פרוקצ'יה – במסגרת נהלי פיקוח. המחוקק אמר את דברו בקבעו הסדר ברור באשר לביטוח חובה מפני נזקי גוף בתאונות דרכים, המבטיח אינטרסים חברתיים וציבוריים שונים. ראוי כי היקף הכיסוי הביטוחי לא יוותר כשאלה

פתוחה שהמענה לה נקבע במידה מכרעת על ידי חברת הביטוח ושהציבור הרחב אינו מודע לה ולהשלכותיה.

ש ו פ ט ת

המשנה לנשיאה א' ריבלין:

1. קראתי את פסק-דינה המקיף של חברתי השופטת פרוקצ'יה, ומסכים אני עם התוצאה אליה הגיעה. מקובלת עלי אף קביעתה המהותית של חברתי, לפיה ככלל, בהיעדר הסדר מפורש וחוקי אחר, מעמדו של מורשה לנהוג ברכב לעניין הכיסוי הביטוחי הוא כחליפו של בעל הפוליסה לכל דבר ועניין (להלן: קונסטרוקציית החליפות), ובכלל זאת גם לעניין הכיסוי הביטוחי. עם-זאת, כשלעצמי, הייתי בא לתוצאה זו בדרך אחרת.

מקרה זה סובב סביב תוקפן, או לחילופין משמעותן, של תניות בפוליסת ביטוח רכב חובה. תעודת הביטוח הנדונה מעניקה כיסוי ביטוחי ל"כל אדם הנוהג לפי פקודת בעל הפוליסה או ברשותו". בסעיף אחר, המתייחס לשימושים המותרים, מורה הפוליסה כי הביטוח מכסה שימוש "למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה". השאלה המתעוררת בענייננו הנה האם מסעיפים אלו נובעת המסקנה כי רק בעל הפוליסה רשאי לעשות ברכב שימוש לעסקו או למקצועו, ולכן שימוש ברכב של אחר, הגם שהורשה לנהוג ברכב, לצרכי עסקו או מקצועו שלו, מוצא מכלל השימושים המותרים בפוליסה ואינו זוכה לכיסוי ביטוחי? בפסק-דינה המפורט באה חברתי למסקנה כי פוליסת הביטוח אכן מעניקה כיסוי ביטוחי למורשה הנוהג לצרכי עסקו שלו. מסקנה זו השתיתה חברתי על כלי הפרשנות החוזית. הגם שבדרכה התייחסה חברתי בהרחבה לתשתית הנורמטיבית שאף אני מעמיד במרכזו של פסק-הדין, אני כשלעצמי, מבכר לצעוד בדרך של הכפפת החוזה להוראות חוק הביטוח, אשר מגלמות את עקרונות-העל המושלים על תחום זה.

2. תיאור פסק דינו של בית-המשפט המחוזי והעובדות הנצרכות למקרה, המופיעים בפסק-דינה של חברתי, כמו גם ההכרעות העובדתיות שקיבלה, ישמשו אף אותי, ולכן אסתפק בציון עיקרי הדברים. המנוח, הוא דודו של המבוטח, נסע ברכבו של אחיינו ברשותו. במהלך הנסיעה אירעה תאונת דרכים, והוא קיפח את חייו. את חברת הביטוח תבעו שאריו ועזבונו של המנוח, בתביעת תלויים ובתביעה עצמאית

לפיקציות בגין תאונת דרכים. נקבע, ואיני רואה מקום לחלוק על קביעה זו, כי עובר לתאונה, עשה המנוח שימוש ברכב לצרכי עבודתו שלו כעצמאי. לאור תנאי הפוליסה שתוארו, טענו המבטחות כי בעת התאונה המנוח כלל לא היה מבוטח בביטוח חובה, ולכן צורפה גם "קרנית" כמשיבה. לשיטתן, אף שהמנוח קיבל את רשותו של בעל הרכב לעשות בו שימוש, הוא חרג מן השימושים המותרים בפוליסה בכך שעשה ברכב שימוש לעסקו שלו (להבדיל מעסקו של האחייך המבוטח, אשר שימוש עסקי למטרותיו בלבד מכוסה לטענתן על-ידי הפוליסה). לאור האמור, טענו המבטחות כי התאונה שבה נהרג המנוח מוצאת מכלל הכיסוי הביטוחי וכי לפיכך הן אינן נושאות באחריות לפיקציו.

בית-המשפט המחוזי בחיפה דחה את עמדת המבטחות וביסס את הכרעתו המשפטית על תקנת הציבור. בית-המשפט פסק כי אמנם לפי לשונה הפוליסה אינה מכסה נהיגה של מורשה ברכב לשם עסקו שלו, אולם תוצאה שכזו מסכלת את תכלית ביטוח החובה, ולא זו בלבד, אלא שהיא אף נוגדת את תקנת-הציבור ולכן היא בטלה. לפיכך, קבע בית-המשפט המחוזי כי המנוח היה מורשה במונחי הפוליסה, וכי השימוש שעשה ברכב לצרכי עסקו שלו חוסה תחת כנפי ביטוח החובה.

השימוש בתקנת-הציבור לביטול תניות חוזיות

3. מסכים אני לקביעתה של חברתי השופטת פרוקצ'יה, כי בית-המשפט המחוזי נקט גישה מקלה מדי בשימוש בתקנת-הציבור לביטול תניות חוזיות, ומקובלת עלי המשנה הסדורה שהיא פרשה באשר לעקרונות המשפטיים העומדים מאחורי העדפת השימוש המצמצם בתקנת-הציבור. אף לשיטתי, ברגיל, רק מקום בו כלים משפטיים "קונבנציונאליים" יותר, ובהם הוראות החוק וכלי הפרשנות החוזית, אינם נותנים מענה ראוי לסוגיה, יבחן בית-המשפט את אפשרות השימוש בתקנת-הציבור.

ייחודו של חוזה הביטוח והמשטר הנורמטיבי החל עליו

4. האם ההוראה שלפיה הפוליסה מכסה שימוש "למטרות עסקו או מקצועו של בעל הפוליסה" שוללת את הכיסוי הביטוחי ממורשה הנוהג ברכב לצרכי עסקו שלו? המענה לקושיה זו, כך נראה, מצוי במשטר החוקי המסדיר את תחום הביטוח, משטר אשר סקרה חברתי בפירוט וביסודיות. הורתן ולידתן של הוראות החוק בתחום הביטוח במאפייניו הייחודיים של תחום זה. במילים אחרות, הוראות חוק אלה משקפות את עמדתה של שיטת המשפט הישראלית, בדומה לעמדותיהן של שיטות משפט אחרות, כי

אין המדובר בחוזה "רגיל", וכי כל חוזה ביטוח כפוף ביצירתו, בבחינת תוקפו ובקביעת נפקותו למשטר הנורמטיבי של דיני הביטוח.

5. לחוזי ביטוח מאפיינים שונים המייחדים אותם מחוזים המסדירים עסקאות אחרות. כפועל יוצא, תחום הביטוח מתפתח כענף עצמאי בעל סביבה עיונית ומשטר משפטי משל עצמו, אשר אמנם מושפע מתפיסות היסוד של דיני החוזים, אך גם יונק באופן משמעותי מן הדוקטרינות והעקרונות המתאימים למאפייניו הייחודיים. נדמה כי אין חולק על כך שחוזה הביטוח מסדיר את אספקתו של מוצר חיוני. בשיטת המשפט הישראלית, נודעת השפעה למידת חיוניותו של מוצר על קביעתן של נורמות ההתנהגות בהן מחויבים ספקים של אותו מוצר. על כך יש להוסיף את היותו של חוזה הביטוח חוזה אחיד, המאופיין בפער כוחות בו המבוטח – הוא הצד החלש בעסקה – מוכפף לתנאים המוכתבים לו על ידי המבטח. מאפיין מיוחד נוסף של פוליסת הביטוח הוא שהיא מסדירה את מכירתו של ממכר מופשט, אשר לאדם חסר הכשרה מקצועית ייעודית קשה, לעיתים, לעמוד על טיבו. העובדה שהסייגים לחוזה הביטוח מייצרים תוצאות "בינאריות" לעניין הכיסוי הביטוחי מובילה אף היא לצורך בהחדרת אמות מידה מיוחדות ליחסיהם של המבטח והמבוטח. לא זו אף זו, קיומו של כיסוי ביטוחי מגלם לא רק הסכמה חוזית קונקרטית בין הצדדים, אלא הוא אף מגשים אינטרס ציבורי רחב הרבה יותר, שבמרכזו עומד השיקול בדבר פיזור הנזק. מאפיינים אלו, כמו גם מאפיינים אחרים של חוזה הביטוח יוצרים כשלי שוק מובנים במסגרת התהוותה של עסקת הביטוח (ראו דודי שוורץ וריבי שלינגר דיני ביטוח 301-305 (2005); ירון אליאס "החלתן של חובות מן המשפט הציבורי על חברות ביטוח" הפרקליט מה 315 (2001) (להלן: אליאס); דודי שוורץ "דיני ביטוח – תהליכים ומגמות" ספר השנה של המשפט בישראל תשנ"ו 31 (אריאל רוזן צבי ורועי עמית עורכים, 1996) (להלן: שוורץ)). הם מובילים לתוצאה הקשה, גם אם הבלתי-נמנעת, של היעדר תחרות מלאה ושל חשיפת המבוטח לאפשרות שהמבטח ינצל לרעה את היתרונות האינהרנטיים שלו בעיצוב העסקה (ניתוח ברוח זו בהקשר הדומה של חוזים אחידים מופיע אצל דניאל פרידמן ונילי כהן חוזים כרך א 58 (1991)).

6. מן האמור עולה כי אופיים של חוזי הביטוח מחייב לעיתים הסדרה חיצונית של תנאי ההתקשרות. הסדרה זו ראוי לבצע באמצעות הטלת חובות מוגברות על המבטח, גם אם באופן חיצוני לחוזה אשר חורג מהסכמת הצדדים. זאת, באמצעות הכפפת ההסכמה החוזית לחובות מכוח החוק והמסגרת הנורמטיבית המושלת על התחום.

המסגרת החוקית המושלת על תחום הביטוח

7. מאפייניו המיוחדים של חוזה הביטוח, כפי שנסקרו, מורים כי יש להכפיף כל הסכמה פרטית של הצדדים בחוזה הביטוח לעקרונות המוצאים את ביטויים בחקיקת הביטוח. מסגרת נורמטיבית זו גודרת את החוזה ומעצבת אותו. כך בכל חוזה ביטוח, וכך ביתר שאת מקום בו לשון החוזה מגלה עמימות או אי-בהירות. הנה כי כן, יש לבחון כל חוזה ביטוח בבחינה מקדמית בראי החוק.

ביטוח השימוש ברכב מנועי מוסדר כיום בחקיקה מיוחדת – חוק פיצויים לנפגעי תאונות דרכים התשל"ה-1975 (להלן: חוק הפיצויים) ופקודת ביטוח רכב מנועי [נוסח חדש] תש"ל-1970 (להלן: פקודת הביטוח). סעיף 73 לחוק חוזה הביטוח התשמ"א-1981 (להלן: חוק חוזה הביטוח) מורה כי אין תחולה להוראות החוק "כשיש בפקודת ביטוח רכב מנועי [נוסח חדש] תש"ל-1970 או בחוק אחר הוראות מיוחדות לעניין הנדון". סעיף 15 לפקודת הביטוח הקובע, על-פי לשונו, "הגבלות שאין להן תוקף כלפי צד שלישי", אינו נוגע לכאורה להגבלה שבפנינו. משכך, פונים אנו למקורות דין אחרים, ובהם הוראות חוק חוזה הביטוח (ראו ע"א 91/82 גולדמן נ' "הסנה" חברה ישראלית לביטוח בע"מ פ"ד לח(3) 505, 520; אליעזר ריבלין תאונת הדרכים – סדרי דין וחישוב הפיצויים 14 (1999); וכן שמואל מורד "תנאים תקפים ותנאים בטלים בפוליסה לביטוח חובה לרכב" הפרקליט מג(א-ב) 151 (תשנ"ז)).

חוק חוזה הביטוח מורנו, בסעיפו השלישי, כי על המבטח מוטלת החובה להבהיר מגבלות וסייגים המופיעים בחוזה הביטוח:

חובה להבליט הגבלות

3. תנאי או סייג לחבות המבטח או להיקפה יפורטו בפוליסה בסמוך לנושא שהם נוגעים לו, או יצוינו בה בהבלטה מיוחדת; תנאי או סייג שלא נתקיימה בהם הוראה זו, אין המבטח זכאי להסתמך עליהם.

חובה זו זוכה לחיזוק הבא לידי ביטוי בסעיף 55 לחוק הפיקוח על עסקי ביטוח, התשמ"א-1981, אשר אוסר על המבטח לתאר את עסקת הביטוח באופן מטעה, בפרט לעניין היקף הביטוח וסייגיו:

איסור תיאור מטעה

55. (א) מבטח או סוכן ביטוח לא יתאר תיאור מטעה עסקת ביטוח המוצגת לפני לקוח פלוני ולא יכלול תיאור מטעה בפרסום לציבור.
(ב) לענין זה, "תיאור מטעה" - תיאור הניתן בעל פה, בכתב או בדפוס, שיש בו כדי להטעות בענין מהותי

בעסקה; בלי לגרוע מכלליות האמור יראו עניינים אלה
כמהותיים בעסקה :

...

(2) מהותה של עסקת הביטוח, היקף הכיסוי הביטוחי,
הסייגים לו והתנאים המוקדמים לקיומו;

חובות אלה הן חובות מהותיות. הן נגזרות מעקרונות-העל של חובות הגילוי וההגינות המוגברות המוטלות על המבטח, כמו גם על המבוטח. הן התפרשו בפסיקה כמחייבות את המבטח לוודא שהמבוטח הבין את ההגבלה, כפי שהסבירה היטב חברתי. בענייננו, ההפרדה המהותית והפיזית, במסגרת החוזה, בין המורשים לנהוג ברכב לבין סוגי השימוש המותרים אינה מבהירה לבעל הפוליסה ולמורשה, הפועלים תחת ההנחה כי מדובר בפוליסת "כל נהג", כי קיימת החרגה בכיסוי כנטען בענייננו. במילים אחרות, זהו "תיאור מטעה" של היקף הכיסוי הביטוחי והסייגים לו.

8. מעבר לחובות הגילוי והניסוח ההוגן, ולבטלותו של סייג לאחריות הביטוחית שאינו עומד בהן, החוק הישראלי מכפיף את חוזה הביטוח להוראות נוספות הנצרכות לענייננו. סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח מקנה סמכות שביושר לבית-המשפט להטיל על המבטח אחריות לכיסויו הביטוחי של נהג או מורשה, מקום שהתניה בה מבקש המבטח להיתלות על מנת לפטור עצמו מאחריות לא משפיעה השפעה של ממש על סיכון המבטח :

טעד מיוחד

29. היתה חבות המבטח או היקפה מותנים על פי חוק או על פי החוזה, בין לחיוב ובין לשלילה, במעשה או במחדל של המבוטח או של המוטב, שלא השפיעו השפעה של ממש על סיכון המבטח, רשאי בית המשפט, אם נראה לו צודק לעשות כן בנסיבות הענין, לחייב את המבטח בתגמולי הביטוח, כולם או מקצתם, אף אם התנאי לא קויים או הופר.

סעיף 29 מורה אותנו כי יש לבחון את אלמנט הסיכון גם בפריזמה של המורשה. סעיף 29 גם מלמד כי יש לבחון האם בהחרגתו של שימוש של מורשה ברכב לעסקו או לשימושו שלו מחוץ לכנפי הכיסוי הביטוחי יש כדי לשנות את הסיכון המוטל על המבטח. כפי שמציינת באופן מנומק ומבוסס גם חברתי, בענייננו לא הוכח עובדתית כי המבטחות ייחסו משקל כלשהו לעיסוקיהם של המבוטחים או של מורשים פוטנציאליים. ובכל מקרה, ככלל נראה שככל שקיימת בפוליסה תניה המעניקה כיסוי ביטוחי לשימושים לצרכי עסקו של בעל הפוליסה (הגבלה שהנה מקובלת כשלעצמה) ועסקו של בעל הפוליסה אינו מעוגן באופן ברור בתנאי הפוליסה, או שעסקו של המורשה שלשמו הוא עושה ברכב שימוש אינו מאופיין בסיכונים חריגים המשפיעים במידה

כלשהי על תמחור הסיכון המקורי המגולם בתעריפי פוליסת הביטוח, הרי שחברת הביטוח אינה יכולה להסתמך על תניית פטור בלתי-מפורשת זו כסייג לאחריותה הביטוחית. הכרעה זו משתלבת גם עם נטייתה של הפסיקה לפרש בצמצום תניות פטור המתייחסות למטרות השימוש ברכב (ראו לדוגמא את פסק דינו של השופט בך בע"א 559/91 המאגר הישראלי לביטוחי רכב נ' עיטא, פ"ד מז(3) 788).

מבחינה רעיונית, ההסדר המעוגן בסעיף 29 מצביע על הצורך בבחינה מקדמית של ההיגיון שעמד מאחורי הערכת הסיכונים ותמחורם על-ידי המבטח-המנסח, אשר הוביל אותו לקבוע את התניה בחוזה הביטוח. במצב החוקי הקיים, מוטלים הסדרי הביטוח על חברות ביטוח מסחריות, והתפיסה המנחה היא כי חברות הביטוח אינן חייבות לתת כיסוי ביטוחי "מלא", כך שחבותן נקבעת רק על-פי הפוליסה שהן מוציאות במקרה הקונקרטי (ראו פסק-דינו של הנשיא (אז השופט) ברק בע"א 420/83 אשור נ' "מגדל" חברה לביטוח בע"מ, פ"ד מד(2) 627). עם זאת, לאור הגדרתה של הפוליסה כנגזרת של תמחור הסיכונים הביטוחיים, ככל שמתברר כי נסיבות התרחשותו של מקרה הביטוח אינן סותרות או פוגעות בשיקול-דעת המבטח בתמחור סיכוניו, הרי שכהוראת סעיף 29, הצמדות ללשון הטקסט באופן שאינו הולם או משקף את הערכת הסיכונים של המבטח, במובן זה שהתניה הנדונה איננה בעלת משמעות ממשית על היקף הסיכון הביטוחי, אינה יכולה להוביל לפטור מאחריות. זאת, על מנת למנוע את קיפוחו של המבוטח וכדי לקדם את האינטרס הציבורי בדבר פיזור הנזק. כזהו המקרה בענייננו. במקרה הנדון אין כל רבותא למטרות נסיעתו של המנוח לעניין תמחור הסיכונים על-ידי חברת הביטוח.

9. מעבר להסדרים שבחקיקת הביטוח, יש להכפיף את חוזה הביטוח הנדון גם למסגרת הנורמטיבית של חוק הפיצויים. כפי שציינה חברתי, תכליתו של ההסדר בחוק הפיצויים היא סוציאלית: פיזור מחיר הנזק שנגרם כתוצאה מהתחבורה המודרנית (קרי, הנפגעים בתאונות דרכים) על שכמם של מכלול הנהנים מההתפתחות התחבורתית (היינו, בעלי כלי רכב). ואמנם, על-פי סעיף 3 לחוק הפיצויים, כל בעל רכב הנוהג בו וכל אדם הנוהג בהיתר ממנו מחויב להיות מבוטח בביטוח חובה מפני נזק גוף העלול להיגרם לו בתאונת דרכים. הוראת חוק זו מיישמת את הרציונאל בדבר אספקת רשת ביטחון של כיסוי ביטוחי לכל נהג, ואף שאין בה כדי להטיל חובת כיסוי ביטוחי מלא ומוחלט על חברות הביטוח, בית-משפט זה כבר פסק בעבר כי "יש לשאוף להתאמה בין חובת הביטוח בפקודה ובחוק לבין הכיסוי הביטוחי שבפוליסה" (פרשת טלהב, בפסקה 3 לפסק-דינו של השופט ברק).

10. מן המקובץ עולה כי המסגרת החקיקתית שלה כפופים כלל חוזי הביטוח, ובפרט המסגרת הנורמטיבית המושלת על הסדרי ביטוח החובה לרכב, מחייבת להכיר, במקרה הנדון, בקיומו של כיסוי ביטוחי למורשה הנוהג ברכב למטרות עסקו ומקצועו שלו. ההסדרים החקיקתיים שנזכרו יוצרים במקרה זה, הלכה למעשה, קונסטרוקציית חליפות שמשמעותה הקבלה בין הכיסוי הביטוחי של בעל הפוליסה לכיסוי הביטוחי של המורשה. הנה כי כן, כאשר המבטח אינו מקיים את חובת הגילוי המוגברת או אינו פועל בהתאם לאיסור התיאור המטעה, מתקיימת כעין חזקה בדבר היעדר כוונה משותפת ומפגש רצונות של הצדדים לחוזה הביטוח. לאור המסגרת החוקית הנגזרת ממאפייניו המיוחדים של תחום הביטוח (ובפרט ביטוח החובה), המבטחת גם אינה יכולה להסתמך על סייג לכיסוי הביטוחי שמקורו בהיעדר גילוי או הטעיה. במצב דברים זה, נדרשת השלמה של החוזה בהתאם לנסיבות ובכפוף לעקרונות-העל שמושלים על התחום. בעניין הנדון, המדובר בפוליסת ביטוח רכב מסוג "כל נהג", ולאור החשיבות הציבורית של ביטוח הרכב והנחת הציפייה הסבירה של המבוטח, ובעיקר – בהתבסס על עיקרון בחינת תמחור סיכוני המבטח המעוגן בסעיף 29 לחוק חוזה הביטוח – המסגרת הנורמטיבית מחייבת את ההכרעה כי המנוח, הוא המורשה, זכה לכיסוי ביטוחי בנסיבות התאונה.

לשיטתי, די, לפיכך, בהוראות החוק שנסקרו על מנת לחייב את המבטחת בכיסוי הביטוחי של אירוע התאונה הנדונה.

אם כן, במקרה הנדון, ניתן, ואף ראוי, לעשות שימוש במסגרת החוקית והנורמטיבית הכללית של תחום הביטוח על מנת להסיק את קיומה של קונסטרוקציית החליפות, לפיה הכיסוי הביטוחי במסגרת הפוליסה הנדונה כולל גם נהג מורשה הנוהג לצרכי עסקו ומקצועו שלו. חברתי מפנה בפסק-דינה אל המסגרת הנורמטיבית המופיעה בחוק כפי שהיא מפורטת כאן, נראה, עם זאת, כי היא אינה מעמידה אותה כסד מקדמי, חובק-כל ועצמאי בו מוחזק חוזה הביטוח, אלא כאמצעי פרשני בלבד המשמש לשם התחקות אחר אומד-דעת הצדדים ונסיבות כריתת החוזה.

חשיבותה של המסגרת הדוקטרינאלית

11. הכרעתה של חברתי נסמכת, כפתרון ראשון במעלה, על בחינת חוזה הביטוח בכלי הפרשנות החוזית, קרי הפרשנות הלשונית והתכליתית, זו הסובייקטיבית וזו האובייקטיבית. חברתי מתחקה אחר אומד-דעת הצדדים ובוחרת "את התנייה החוזית על רקע התשתית הנורמטיבית והאנושית הכוללת הפרושה סביבה" (פסקה 76 לפסק-

דינה של חברתי). לגבי דידי, מאפייניו הייחודיים של חוזה הביטוח, והמסגרת הנורמטיבית הייעודית שהתווה המחוקק להסדרתו, חולשים על חוזה הביטוח עוד טרם יצירתו, והם בבחינת גבול התוחם את מרחב ההסכמה החוזית ואת אופן עיצובו של חוזה הביטוח. רוצה לומר, המסגרת הנורמטיבית, בפרט לעניין תכליותיו הציבוריות של חוזה הביטוח, אינה באה לידי ביטוי רק בשלב פרשנות החוזה, אלא היא תנאי א-פריורי המכריע את דבר קיומו ואופן עיצובו של חוזה הביטוח, היא משמשת כמשקפת לבחינת תכליתו, משמעותו והיקפו בעת פרשנותו, והיא מספקת מסגרת ייחודית לבחינת תוקפו. במילים אחרות, בחינת הכיסוי הביטוחי, במקרה זה, אינה צריכה להיעשות רק כתלות בהסכמות הצדדים במסגרת פרשנות החוזה – לא ההסכמות האקטואליות ולא ההסכמות לכאורה, המיוחסות לצדדים על דרך הפרשנות כצדדים סבירים במסגרת התכלית האובייקטיבית של החוזה. זאת משום שבמקרה זה החוק מציב בפנינו הכרעה ברורה. חשיבותם של האינטרסים המגולמים בתחום הביטוח, הן אלו הפרטיים והן אלו הציבוריים, הביאה את המחוקק להניח תשתית נורמטיבית מנחה הכופה עצמה על החוזה כסד ומכריעה את היקף הכיסוי הביטוחי כבר בשלב מקדמי.

אם כן, בפנינו מחלוקת דוקטרינאלית. חברתי פונה להכרעה בסוגיה באמצעות פרשנות החוזה. לשם כך, נעזרת חברתי בחוק ובדוקטרינות הנהוגות בפרשנות חוזה הביטוח במסגרת דיונה בתכלית האובייקטיבית. זאת על מנת לפרש את ההסכמה החוזית בין הצדדים לעניין כיסויו הביטוחי של המורשה. לשיטתי שלי, הכיסוי הביטוחי של המנוח בעת התאונה מתחייב מכוח החוק. זוהי קביעה שבמדיניות המורה כי הסכמות הצדדים לחוזה הביטוח, או היעדרן של הסכמות שכאלה, לעולם יוכפפו לעקרונות שמתווה חקיקת הביטוח, גם כאשר אלו חיצוניים להסכמות הצדדים. מעבר לכך שקביעה זו משקפת את החשיבות הציבורית של תחום הביטוח, זוהי דרך עדיפה בעיני גם על שום היתרונות הגלומים בה – ובראשם וודאות וקוהרנטיות לצדדים לחוזה הביטוח, והבטחת מימושם של עקרונות-העל הציבוריים המושלים על תחום הביטוח, כפי שאלו מתבטאים בחקיקה ובמסורת המשפטית.

12. להבחנה דוקטרינאלית זו גם יתרונות יישומיים. ככלל, מקום שמתערבים בהסכמותיהם של הצדדים – כפי שאלו עלולות מן החוזה – משיקולים נורמטיביים, או שמשלימים את החוזה על מנת להבטיח כיסוי מקום שזה מתחייב מכח שיקולים שכאלה, יש להעדיף מסגרת התערבות שגבולותיה מוסדרים וודאיים יותר. כזו היא התערבות, או השלמה, מכוח החוק, המשקף את הדוקטרינות שבבסיס דיני הביטוח. מעבר לפרשנות התכליתית של תניות עמומות, קריאתן לתוך החוזה של תניות שאינן מופיעות בו, או מחיקתן מהחוזה של תניות המופיעות בו, מהוות פתרון חריג. ברגיל,

כאשר עומדים לרשות בית-המשפט פתרונות זמינים, מוגדרים וודאיים מכוח החוק, יש להעדיף ללכת בדרך החוק. קביעה זו נכונה ברגיל, ומקבלת משנה תוקף במקרהו של חוזה ביטוח, אשר עליו מושלים לא רק הסכמות הצדדים, אלא גם אינטרסים ציבוריים נוספים.

סייגים לפרשנותו של חוזה הביטוח

13. בשולי הדברים, אוסיף מספר מילים לעניין גדריה הרצויים של פרשנות חוזה הביטוח. אכן, בתי-המשפט נדרשו בעבר לדוקטרינות פרשניות שונות על מנת להגיע לתוצאה ראויה המגנה על אינטרס המבוטח, וזאת גם בהיעדר בסיס טקסטואלי והתנהגותי מוצק. כך לדוגמא, נעשה שימוש בכללי פרשנות מדיני החוזים הכלליים, מדיני החוזים האחידים ומדיני הביטוח, או שהוחלו דוקטרינות חדשניות כמו אלו שהזכירה חברתי, דוגמת כלל הציפיות הסבירות של המבוטח. בה בעת, ברור כי תחולתן של דוקטרינות פרשניות אלו היא מוגבלת וכפופה לסייגים. אכן, פעמים רבות מביא השימוש בדוקטרינות פרשניות אלו לתוצאה ראויה במקרה קונקרטי זה או אחר, אך בצידו עשויים לקום קשיים מהותיים בעתיד. לדידי, יש לנקוט משנה זהירות בעת שבאים לקבוע כללי פרשנות חוזה. חברתי עומדת על כך שבנוסחה האחיד של התעודה לא נתונה למבוטח אופציה מפורשת להרחיב כיסוי ביטוחי למורשה לשימוש למטרה עסקית. לדידה של חברתי, יש בעובדה זו כדי להעיד על ההנחה כי שימוש רגיל של מורשה למטרות עבודתו נכלל בכיסוי הביטוחי (פסקה 35 לפסק-דינה של חברתי). בעניין זה אולי אני עליה. בשימוש שכזה בכלי הפרשנות החוזית גלומה בעייתיות: היקף ההרחבה הפרשנית שניתן לבסס על טיעון מקביל ביחס לכל תניה בחוזה הביטוח הוא עצום, והפועל היוצא שלו הוא הטלת נטל כבד על חברות הביטוח לשלול כל פרשנות מרחיבה שהיא על מנת לתחום את היקף הפוליסה. בכך יוטל נטל כבד אף על המבוטח, שחוזה הביטוח יהפוך גם עבורו לארוך, מסובך וקשה יותר לקריאה והבנה.

14. מקום בו מציג לנו החוק פתרון ברור מן הראוי לנקוט משנה זהירות טרם שאנו בוחרים "למתוח" את גבולות הפרשנות. יש להציב לדוקטרינות הפרשניות גבולות ברורים אשר יבססו את הלגיטימיות של השימוש בהן. תפיסה זו תומכת אף היא בעיני בהעדפת הדרך של הכפפת חוזה הביטוח להוראות החוק על פני הדרך של קריאה נורמטיבית של הוראות החוק אל תוך הסכמות הצדדים בחוזה עצמו, שהרי:

ראשית, גבולות הפרשנות קובעים את הלגיטימיות של הפעילות הפרשנית. השופט הוסמך לפרש חוזה. הוא לא הוסמך ליצור חוזה חדש אגב פרשנותו... אכן, כאשר

שופט מוסיף לשון החסרה בחוזה, הוא חייב לבסס את הלגיטימיות של פעילות זו ממקור לבר-פרשני. הוא אינו יכול לעשות כן בלגיטימיות של הפעילות הפרשנית עצמה. זו מאפשרת לו לתת מובן ל"יש". אך מהיכן כוחו להוסיף "יש" ל"אין"? לשם כך נדרש מקור לגיטימיות עצמאי המנותק מעצם האוטונומיה של הרצון הפרטי שהעניקה ביסוס לפעילות הפרשנית עצמה. שנית, אמות המידה לפירוש חוזה ואמות המידה לפעילות הלב-פרשנית הן שונות... טשטוש הגבולות יביא לטשטוש אמות המידה.

(אהרון ברק פרשנות במשפט כרך ד – פרשנות החוזה (תשס"א) (להלן: פרשנות החוזה) 229-230)

כאמור, קביעתה המהותית של חברתי השופטת פרוקצ'יה כי לצרכי הכיסוי הביטוחי, יש לראות בבר-הרשות לנהוג ברכב כחליפו של בעל הפוליסה, מקובלת עלי. עם זאת, כפי שהבהרתי, אין בידי להצטרף לכל נימוקיה הפרשניים. כאשר בית-המשפט עושה שימוש במקור נורמטיבי לבר-חוזי, ועומדת לרשותו מסגרת נורמטיבית חוקית, ראוי כי הכרעתו תנבע מאותו מקור נורמטיבי חוקי. זאת בפרט כאשר אומד דעתם של הצדדים, אינו מורה בהכרח על קיומה של הסכמה.

הערה על נגזרות אופיו הציבורי של חוזה הביטוח

15. לאור מאפייניו של חוזה הביטוח כפי שסקרה אותם חברתי וכפי שהתייחסתי אליהם גם אני, רואים רבים מקום להרחיב את האחריות המשפטית המוטלת על המבטח, ויש מי שאף גוזרים ממאפייניו הייחודיים של חוזי הביטוח את הרחבתן של חובות קונקרטיות המוטלות על המבוטח, כמו חובת האמון, חובת תום הלב וחובת הגילוי וההסבר המפורט (ראו לדוגמא מאמרו של שוורץ; שושנה נתניהו, "חובת תום הלב של המבטח ומבחן הצפייה", הפרקליט מה 14 (2000), פנחס גולדשטיין, "Uberimae Fidei בחוזי ביטוח לאחר חקיקת חוק החוזים (חלק כללי) תשל"ג-1973" עיוני משפט ה 345 (1986), ע"א 4819/92 אליהו חברה לביטוח בע"מ נ' ישר, פ"ד מט(2) 749, ע"א 188/84 "צור" חברה לביטוח בע"מ נ' חדד פ"ד מ(3) 1 (1986)). לצידם, נשמעו גם קולות הקוראים להטיל על המבטח חובות מן המשפט הציבורי, כעניין שבעיקרון המנחה את שיטת המשפט (ראו לדוגמא מאמרו של אליאס).

ניתן לראות מאפיינים רבים של חוזה הביטוח כמאפיינים המקבילים לפעולות במשפט הציבורי. העובדה כי חוזה מוכוון על ידי צד דומיננטי אחד כבר נזכרה בספרות כבעלת מאפיינים דומים במידה מסוימת לאקטים של המשפט הציבורי (ראו פרשנות החוזה, בעמ' 82-83, והערה 275 שם). מעבר לכך, עצם היותם של שירות או מוצר

חיוניים ונתונים לפיקוח שלטוני מהווה במשפטנו אמת מידה לבחינת סיווגו של הגוף המספק אותם כדו-מהותי – סיווג המוביל לתחולתן עליו של נורמות מן המשפט הציבורי (ראו לדוגמא דבריו של השופט (כתוארו אז) א' ברק בע"א 294/91 חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נ' קסטנבאום פ"ד מו(2) 464, 518). ואמנם, הפיקוח שכבר קיים על תחום הביטוח, מספק, מעצם טבעו, כבר בשלב מוקדם הסדרה מנהלית ונורמטיבית מיוחדת של חוזה הביטוח. אף שאין לקבוע כי חברות הביטוח הן גוף דו-מהותי, אין ספק כי חובות ההגינות, הגילוי ותום הלב המוגברות; המחויבות המשפטית של חברת הביטוח להבטחותיו של נציג הביטוח, מחויבות שמזכירה באופייה את משטרה של ההבטחה המנהלית; יחסי הכוחות בין הפרט לבין הגוף נותן השירות; המימד הסוציאלי של השירות; כמו גם מאפיינים נוספים של חוזה הביטוח – עשויים להצדיק את החלתן של נורמות מסוימות מן המשפט הציבורי על המבטחים במהלך יחסיהם עם המבוטחים. עמדה זו מקבלת משנה תוקף שעה שמדובר בחוזה בו קיימת חובת התקשרות, דוגמת ביטוח החובה הסטטוטורי לרכב.

כפי שציינה חברתי, ביטוח החובה הוא יציר כלאיים בין ביטוח מסחרי וביטוח ממלכתי. סעיף 2 לפקודת ביטוח רכב מנועי שהזכירה חברתי, קובע את חובתו של הנוהג ברכב לרכוש פוליסת ביטוח בהתאם לנדרש בפקודה. בדומה להתקשרויות מכוח החוק של האזרח עם המדינה, אין לנוהג ברכב כל ברירה אלא להתקשר בחוזה לביטוח רכבו, והוא יכול לעשות כן רק עם מבטחים פרטיים. מכוחה של חובת התקשרות סטטוטורית זו עשויות לחול על חוזה הביטוח שנכרת במישור הפרטי, גם חובות שמקורן במשפט הציבורי.

כפועל יוצא של עמדה זו, לא מן הנמנע להטיל על המבטח חובות מוגברות הן במישור יחסיו עם המבוטח הספציפי, והן במישור הציבורי. חובות מוגברות אלה תאפשרנה להגשים במסגרת חוזה ביטוח גם מדיניות ציבורית החורגת מעבר להתקשרות החוזית הקונקרטי או לפתרוננו של סכסוך הביטוח הקונקרטי.

המשנה-לנשיאה

אני מסכימה לפסק דינה של חברתי השופטת פרוקצ'יה. גם לדעתי פרשנותה הנכונה של הפוליסה היא כי קיים כיסוי ביטוחי לפגיעה של נהג מורשה שהשתמש ברכב למטרת עסקו. פרשנותן של המערערות נראית גם לי כחוכמה שלאחר מעשה.

אני מסכימה גם לדרכו המשפטית של חברי המשנה-לנשיאה א' ריבלין. חברי שניהם הגיעו, כל אחד בדרכו, לאותו הפתרון שהוא פתרון של צדק. לדידי עלינו להגיע לפתרון אליו הגיעו חברי או מן הגורן או מן היקב או משניהם כאחד.

ש ו פ ט ת

אני מסכים כי דין הערעורים להידחות.

ש ו פ ט

לפיכך הוחלט כאמור בפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה.

ניתן היום, ט' בתמוז תשס"ז (25.6.07).

ש ו פ ט ת

המשנה לנשיאה

הנשיאה

ש ו פ ט ת

ש ו פ ט

ש ו פ ט

ש ו פ ט ת